

ÍA!

Ea (“a ver”). Galdera edo desira adierazten duen esaldiaren hasieran ezartzen da indargarri gisa. Indar handiagoa eman nahi bazaio: *Ia ba!*. *Ia biarrak amattu arin, jun enbiou-te* (Ea bada, lanak bukatu azkar, joan egin behar dugu eta). *Ia ba! Etorri ariñ, bestelaik trenak eskapakoizku-te* (Ea bada, etorri azkar, bestela trenak alde egingo baitigu).

IA LO KREO

Bai horixe, noski (“ya lo creo”). Honen ordainak, *jakiñe-ba, seguru-be*, adibidez, beti entzun izan genizkien gure gurasoei, baina, bai “*Ia lo kreio*” ere; sarri gainera. *Aurten atunetan diro ederrak irabazittuez. Ia lo kreio* (Aurten hegalezetan dirua franko irabazi dute. Bai horixe). Ataunen, honen ordain dotorea eta bitxia entzun izan dut: *Bai kuantu!*

IASAKU

Iaioa, trebea, fina, (“hábil”, “noble”, “auténtico/a”). *Orrek eztauke tanto faltsoik. Ori iasakure* (Hori fina da; iaioa). Gizonezkoari maizago ezartzen zitzaion izenondo hau: *iasako mutille*. Izan ere, lanerako jarrerari lotzen zitzaion. *Biargin fine; iasaku!* (Langile fina; trebea). *Ori neskioki iasakure* (Neska hori langile fina da).

IÁSAN

Fin, trebe. Aditzondo honek *ibilli* aditza du maiteen. *Len, sasoi baten, ibilli zan bire okerretik, bañe, aspaldixan iasan dabill* (Lehen, garai batean, ibili zen okerbideetik, baina, aspaldi honetan fin dabil).

IBILLERAK

Ibilerak (“andanzas”). Alde batetik bestera ibiltzeaz batera ematen diren gertaerak. Singularrean (*ibilleri*) baino maizago pluralean entzungo dugu. *Bilboa jungaz goxin goxa. Guk eiñddouzen ibillierak!* (Goizean goiz Bilbora joan gara. Guk egin ditugu ibilerak!).

IBILLI

1.- Ibili, jardun (“andar”, “jugar”). *Gu fuelin sarri ibiltten giñan, eta pelotan-be bai* (Guk futbolearen maiz jarduten genuen, eta pilotan ere bai). *Guk etxin denpora asko ez gendun pasaten; beti gebizen kalin* (Guk etxean denbora asko ez genuen igarotzen; beti genbiltzan kalean).
2.- *Ibillikoa?* Galdera hau mutikoen artean norbaitek botatzen zuenean, jolaserako gonbita besterik ez zen izaten. Galdera honen segidan beste bat zetorren: *Zetan?* edo *zetá?* Orduan erabakitzen zen jolasa edo jokoa. Mutilen artean: *paoka, asto-astoka, a la banderaka, fuelin, pelotan, ingelesin, tronpaketan, txirikilloiñ, kaniketan, iaka...* Neskak, besteak beste, *bixikan, txintxirrikan, pongolan, diaboluz, soka, alturitaka, a la banderaka...* Taldeak osatu behar baziren, *oñak* egin eta bakoitzak nahi zituenak hautatu. Beste jolas batzuetarako *Kukumiku kañola...* kantatu; eta geroago, “*En un jardín había una rosa...*”. Ikus, *oñak* (OÑE, 2).
Orain, badirudi “jolastu” eta “jokatu” aditzen artean dagoela lehia. Guk beti *ibilli* erabiltzen genuen: *pelotan ibilli, fuelin ibilli, paoka ibilli, a la banderaka ibilli...* Dena den gure aurrekoek, pilotaz eta futbolaz *jokatu* aditza erabiltzen zuten; *eiñ* ere bai. *Saturraneia junga pelotan jokatzea / Guazen plaza pelotan ettea* (Saturraranera joan gara pilotan jokatzerara / Goazen frontoira pilotan egitera).

IBILPERI

Ibilera, ibiltzeko modua (“manera o modo de andar”). *Orrek mutillorrek ibilpera baldrasaauke* (Mutil horrek ibilera baldresa du). *Atzo ikusi neban kalin, de Juanitak eztauke ibilpera ederra* (Atzo ikusi nuen kalean, eta Juanitak ez du ibilera ederra).

IÉSI

Aditz hau soilik, nik dakidanez, gure artean (aurreko konturik ez dakit) ez da erabili izan. Honen ordezkioak baditugu: *eskapa, anka, ospa, ru, keiana...* Hala ere bada honen arrastorik: *Eskola kiesik* (piper egin, sasieskola egin). Lokuzio horren barnean *eskola(tik)* “*iesi*” ikus daiteke garbi asko.

IGÁI KARRERI

Igeri lasterketa (“competición de natación”). *Esan biarrik ezta aurten-be igai karreri zeñek irabazikoraben: Aitorrek* (Esan beharrik ez dago aurten ere igeri lasterketa nork irabaziko duen: Aitorrek). *Igai karreran parte artzeko ondo prepaata eonbiza* (Igeri lasterketan parte hartzeko ongi prestatuta egon behar duzu).

Arrantzale egunean (*Maiñel eunin*), *antzararak, kukañi, pattak* eta uretako gainontzeko jolasekin batera igeri lasterketa (*igai karreri*) izaten zen. Parte hartzen zuenean, behinik behin, beti pertsona berak irabazten zuen: Aitorrek (Aitor Basterretxea Aranbarri).

IGAIRE

“Igerira”, igerian egitera (“a nadar”). *Arratsaldin Saturraneaguz igaire* (Arratsaldean igeri egitera goaz *Saturraranera*).

Berba hau mutikoen artean erabiltzen genuen; aldiz helduek, honen sinonimoa, *igaxan ettea* esaten zuten maizago. Ikus, *igaxan eiñ*.

IGARRA

Iharra (“seca/o”, “marchita/o”). *Sue biztuteko egur ezi txarra ixatezan. Egur igarra bizan sue biztuteko* (Sua pizteko egur hezea txarra izaten zen. Egur iharra behar zen sua pizteko).

Zer egon edo izan zitekeen *igarra? Arbolí, lorí, eta pertsoni-be bai* (Arbola, lorea, eta bai pertsona ere). *Ori andrioi ondo igarrara* (Andre hori oso iharra dago). Ordea, maizenik izenondo hau *egurra* berbari lotzen genion, egur iharra egunero behar baitzen.

IGARRI

Igarri, antzeman (“acertar”, “adivinar”). *Amak igarri eizta txokolati neuk jandotela* (Amak antzeman egin dit txokolatea nik jan dudala). *Amak igarri eizta eskola kiesik eiñddotela* (Amak igarri egin dit eskolara joan gabe piper egin dudala). *Segixan igarritzat zeta etorren* (Berehala igarri diot zertara zetorren).

IGARRI-IGARRIXE

Ezagun-ezagun, nabari-nabari (“evidente”). *Igarri-igarrixera pekatu zeñek eiñddaben* (Ezagun-ezagun da okerkeria nork egin duen).

IGAXAN EIÑ

Igerian egin (“nadar”). *Gaur ezatteze jun igaxan ettea, otz da-ta* (Gaur ez zaitezte igeri egitera joan, hotz egiten baitu).

Ibili ere egiten ginen: *igaxan ibilli* (igerian jardun). Garaia: urak epeltzen hasten zirenetik (ekainaren hasiera) urak hoztu arte (iraila); ahal izanez gero goiz eta arratsalde. Goizean igerian aritu ondoren, arratsalderako bainuko jantzia (*kaltzatxikixak, bañuko erropi*) lehortu gabe bazegoen, edo amak jakin gabe bainua hartu nahi bagenuen, mutilok *popabistan* (galtzontzilorik ez genuelako) eta neskak *pantaloí utsik* (kulerotan). Neskak ere agian *popabistan* ibiliko ziren; guk, behinik behin, ez genituen ikusten. Non? Hondartzatik aparte, kale bakoitzekoak ura hurbilen zuten lekuan: *Kanttopekuk eta Mollakuk Kanttopin; Zubibarrikuk, Astillerukuk eta Kalekutzekuk Astillerun; Saniñazio kalekuk eta Kalandikuk Errebola Txikiñin. Iperkalekuk eta Goikalekuk? Batepaaki!*

Igerian egiterakoan bustitzen genuen prenda (*prakak, pantaloik*) etxera lehorra eraman behar zen. Horretarako bagenuen “teknika” berezi bat: “*Sikatu plana*”. Lehortu behar zen arropa harriaren kontra jotzen genuen bitartean “*Sikatu plana*” kantatu: *Sikatu plana, Maria (kerida)*

Santana, sikatzemara zerure, ezpara sikatzen inpreñure. Teknika horren bitartez, guztiz lehortzen ez bazen ere, txukundu behintzat egiten genuen etxera lasai joateko moduan, nahiz eta gero egurra jaso.

Errekan bainatzeko, bazen beste oztoporik: debekatuta zegoen. Aguazila zaindu behar. Horregatik igerian hasi aurretik arropak ondo gorde. Aguazilak arropak aurkitzen bazituen, nahiz eta geu ez harrapatu, isuna (*multi: oberleku / isuna: duro bat*). Aguazila etxera, eta duroa ordaindu behar! Jipoia (*Dzirtiolak eta zintta-dantzi etxin!*). Aguazil batzuek, harrapatutako arropak busti ere egiten zituzten. Gero “*sikatu plana*” egin behar berriro.

Igerian ikasterakoan denok egiten genuen txakurrek bezala. Ondoren, bi eratara egin zitekeen: *a la neska* (“braz”) eta *a la mutil* (“crol”).

Alkor da Aldebaran Ondarruko astillerun eiñtzin, da bat eotezan arlanpan. Gu, Astilleruko pandilli antxe barkun barrun batzen giñan. “Amen barrun txixi-pezu da kakai-pezu. Amen ixebez. Garbi-garbi-e!”, emoteneban ordeni neuk. Bagaz antxe, eztaitt kaltza txikixakiñ ala billottik, billottik segurua kaltza txikixakiñ baño. Erropak geunkazen lagata, Molla partea euan orman. Da nik erropan gañin makulu-be bai. Etorri zan Seapio ta bakotxan erropak uretan sartu, eta niri makulu-be bai. Xurrau esaten gentzan, Xurrau. Makulu sartzik emoztan miñik andixena; galtzarpeako txarra zan-ba a bustixe. Seapio juntzanin bakotxaban erropak artu te “sikatu plana” etten. Nik gazte batei: “Aide gure etxea ta esan gure amai nitzako erropak emoteko, Seapio auazillak bustizkuzela erropak-eta”. Amak emotzazen erropak: “Milagro de Dios!”. Ze, eskolaik ezeuanin-de, batenbat bixaltzeneban etxea meixenda bille, jefi nittan-ba: “Aide gure etxea ta amai meixendi emoteko”. Amak kontestaziñoi: “Bera etorteko”. Enittan juten da, akabo, meixendabaik. Gure ama josten balkoiñ, da Seapio ikusi kalin: “Seapioo! Ederra eizu azañi. Zea, armazu betetaauke-ba, erropakiñ-be”. “Zeuk ondion-e, edukaziñoi emon biarrenin, bere alde zabiz?”, Seapiok. Eta gure amak: “Ni enabill beran alde; zeuk eizun gauziattik nabill ni”. Asarratuzin. Bañe aren andrik gure ama aizti ixan. Da andri etortzezan gure amana kontuk esatea. Nik Seapioi jamoni-pezu gexa. Urte bi-ero pasazin, de eun baten Ejuenioneko karnazeixatik Seapiok urteban da neuri: “Jose. Etorri bixkaten. Aiba, erun tia au paketiau”. Neure esko bakarraz artu neban paketi te juntzan bera. Aixmendineko dendi euan an albu. Paketi okelaz betetaku antxe egalin laga neban da dzi. Gabaz etxea junittanin, amak: “Ze eizu?”. Ez gaztan akorda-be etten: “Ze eiñddoten. Nik ixebez. Sustata bixina ni amen. Ze eiñddopa?”. Amak: “Ze eitzazu tioi?”. Nire kontestaziñoi: “A! Berak ze eiztan ba? Arek pentsateban ni aztute neunanela”. Niri eztoztan inportaik erropakattik, makuluattipaño. Makulu bustitte galtzarpin ibilti!

Beste batzutan, igaxan gabizela, auazilleatorrela, ta artu erropak eta aringainan makuluaz. Txarto pasarou guk. Neuk txartuen”. (Etxaburu Barbarias Jose).

(*Alkor eta Aldebaran*, bikotea osatuko zuten txalupak Ondarroako ontziolan egin zituzten, eta bat arrapalan egon zen. Gu, Astilleru auzoko lagunok hantxe, txaluparen barruan elkartzen ginen: “Hemen, ez pixarik eta ez kakarik, hau garbi eta txukun, gero!”, ematen nien ordena besteei. Bagaude hantxe, ez dakit bainuko jantziaz ala biluzik; biluzik seguruago. Nasa Kale aldera zegoen horman utzita genituen arropak. Eta nik arropen gainean makulua ere bai. Etorri zen Serapio aguazila, eta bakoitzaren arropak uretan sartu zizkigun, eta niri makulua. Xurrau esaten genion. Makulua bustitzeak eman zidan minik handiena; galtzarpean erabiltzeko makulu bustia txarra baitzen. Serapiok alde egin zuenean, bakoitzak bere arropak hartu eta “*sikatu plana*” egiten. Nik txikiago bati: “Zoaz gure etxera eta esan gure amari niretzat arropak emateko, Serapio aguazilak busti dizkigula arropak”. Amak eman zizkiok arropak: “Jainkoaren miraria”. Izan ere, eskolarik gabe jai genuenean, norbait bidaltzen nuen etxera askari bila, ni bainintzen nagusi eta agintaria: “Zoaz gure etxera eta amari askaria emateko”. Amaren erantzuna: “Bera etor dadila”. Ez nintzen joaten, eta kito, askaririk gabe. Gure ama josten

balkoian eta Serapio ikusi zuen kalean: “Serapio, hori da hori, egin duzun balentria. Izan ere armairua arropaz beteta dauka eta!”. “Zuk edukazioa eman orde, bere alde egiten al duzu?”, Serapiok. Eta gure amak: “Ni ez naiz ari bere alde, zuk egin duzun okerragatik baizik”. Haserretu egin ziren. Ordea, haren emaztea gure amak ahizpa izan! Eta haren emaztea etortzen zen gure amarengana kontuak esatera. Nik Serapiori gehiago jaramonik ez. Bi urte edo igaro ziren, eta egun batean Eujenioaren harategitik Serapio irten eta honela esan zidan: “Jose etorri hona. Eraman pakete hau izebari”. Nire esku bakarrarekin hartu nuen paketea, eta berak alde egin zuen. “*Aixmendi*”ren denda zegoen han, aldameneari. Okelaz betetako paketea hantxe hegal batean utzi nuen eta ospa. Gauean etxera sartu nintzenean, amak: “Zer egin duzu”. Nik ez nuen ezer gogoan: “Zer egin duzu? Nik ezertxo ere ez. Beldurrez akabatzen bizi naiz ni hemen. Zer egin dut bada?”. Amak: “Zer egin diozu osabari?”. Nire erantzuna: “Berak zer egin zidan ba? Hark uste zuen ni ahaztuta nengoela”. Niri bost axola zitzaidan arropengatik, baina makulua bustitzeak eman zidan min. Makulu bustia galtzarpean erabili beharra! Beste batzuetan, aguazila datorrela, eta arropak eskuan makulu eta guzti korrika. Guk gorriak ikusten genituen. Ni ibiltzen nintzen besteak baino okerrago).

ÍGEZ

Iaz, joan zen urtean (“el año pasado”). Honen orde *ixez* ere berdina entzuten da. *Igez, aurten baño antxoba gexa atrapa zan* (Iaz aurten baino antxoa gehiago harrapatu zen). *Ixez aurten baño neu goorraua eiban* (Iaz aurten baino negu gogorragoa egin zuen). Egun, “*pasan urtin*”, sarriago esaten da, beraz, forma jator horiei (*igez, ixez*) leku handiagoa ematen saiatu behar. Beti esaten duguna, bata ez duela bestea kentzen; dena den, ahulagoa dagoen era indartzen ahalegindu.

IGÉZLENIN

Duela bi urte, iazkoaren aurreko urtean (“hace dos años”). *Ixezlenin* ere bai. *Gaurko eunez ixezlenin Antiuko Amaberjiñi ostuben* (Duela bi urte gaurko egunez *Antiguako* Ama Birjina lapurtu zuten). *Igezlenin igez baño atun gexa atrapa zan* (Duela bi urte iaz baino hegaluze gehiago harrapatu zen).

ÍGON

Igo (“subir”). Gure belaunaldikoen artean berba hau entzutea ez da erraza. Aitari entzundako esaldia: “*Presiñoik igonda eukitten genduzen ariñ urteteko*” (Baporaren presioak igota izaten genituen azkar irteteko). *Igo* ere entzun zitekeen, baina, gerora aditz honek presentzia handia galdu du *altsa* (altxatu) berbaren mesedetan.

IGORTZI

Igurtzi (“frotar”). *Igortzi gauza asko eiñ leikez, eta era askota* (Igurtzi gauza asko egin daitezke, eta era askotara).

Arropak duen orbanen bat kentzeko baldin bada, gogor igurtzi behar da; ordea, norbaiti gorputzaren atalen bat igurtzi behar zaionean, leun eta suabe. *Kokota igortzi biztazu* (Lepoa igurtzi behar didazu). Orain badira ukendu eta gainontzeko produktu ugari, baina, lehen erremedio zuzenena alkohola zen. Bota alkohola eta igurtzi beldur gabe. *Alkolan bixkat bota ta igortziztaxun auxa besuau* (Alkohol apur bat bota eta igurtzi iezadazu beso hau).

IGORTZIXE

Igurtzia (“fricción”, “frotamiento”, “masaje”). *Miñeran lekun igurtzixe ondo etorten da* (Mina dagoen lekuan igurtzia ongi etortzen da). *Amentxe besun emoztazuzen igurtzixak mesere eizte* (Beso honetan eman dizkidazun igurtziek mesede egin didate).

Igortzixe, igortzixak. Pluralean sarriago, izan ere igurtzi bat ez da inoiz ematen, igurtziak baizik. Hauek osasun erremedio gisa, eta maitasuna adierazteko ere balio dute.

IKARAGARRIZKU

Ikaragarritzkoa (“enorme”). *Naparrun ikaragarritzko edurtik eiñ eidottuz* (Nafarroan ikaragarritzko elurteak egin omen ditu).

IKARI

Zirrara (“impresión”). *Bietz andiko atsoskola jausitte ikusirotenin, ikari emozta* (Behatz lodiko azkazala erorita ikusteak zirrara eragin dit).

Noski, maizago entzungo dugu *inpresioi*. Sarri erabiltzen dugun beste hitz elkartu batean ere azaltzen zaigu osagai hau: *otzikari* (*otz-ikari*).

IKASI

Ikasi (“aprender”). *Eskola jun giñanin lediuten da eskribiuten ikasi gendun; dana erderaz. Gero sumarra, restarra, mutiplikarra ta dibisiñoi* (Eskolara joan ginenean irakurtzen eta idazten ikasi genuen; dena gaztelaniaz. Gero batuketa, kenketa, biderketa eta zatiketa). *Eskolan maxuk emoteban leziñoi-be ikasi enbirrixatezan* (Maisuak eskolan ematen zuen ikasgaia ere ikasi egin behar izaten zen). *Eskolatik kanpo-be gauza asko ikasi genduzen: igaxan, bizikletan, dzingan, mezi erasoten, antxobiai buru kentzen...* (Eskolaz kanpo ere gauza asko ikasi genituen: igerian, bizikletan, *dzingan*, meza laguntzen, antxoari burua kentzen...).

“*Ikasi*” aditza, nagusien ahotan entzuna, eskolan irakasten ziren gaiak barneratzea eta orokorrean ikasketetan aurrera egitea ulertu behar zen. *Ikasi txo-txo orrettek balixokotzu-te; bestelaik baakixu zer dakazun: itxosa* (Ikasi mutiko, horrek balioko dizu eta; bestela, badakizu zer daukazun: itsasora). Horrelako aholkuak ematen zizkigutenek berriz, itsasori buruzko alderdi guztiak ikasi eta menderatu zituzten: arrain mota bakoitza nola harrapatu, arrantzako tresnak nola eratu eta erabili, olatuak, haizeak, korronteak ezagutu eta kontuan izan, eguraldi txarra usaindu.

IKATZA

Ikatza (“carbón”). *Eun guztin sue manteniuteko etxitan ikatza bizan, arrikatza* (Egun osoan sua mantentzeko etxeetan ikatza behar zen, harrikatza). *Sue biztuti biar andixe ixatezan, bañe, beñ ikatzak sue artzebanin orduntxe trankill* (Sua piztea lan handia izaten zen, ordea, behin ikatzak sua hartzen zuenean orduan lasai).

Ikatza bera ez dakit zikina den ala zer; baina, bazterrak zikintzen zituela bai. Oraingo umeek ez dute aukerarik izaten egur-ikatza ikusteko, elkarteren batean arraina nahiz okela erretzean ez bada. Harrikatza inoiz ere ez. Guk berriz, egunero, eta asko. Egun osoan sua mantentzeko harrikatza behar zen nahitaez.

Harrikatza txalupa handietan ekartzen zuten herrira. Arrantzako txalupek behar zutena, portuan zegoen itsasontzi beltz, zikin, zatar, zahar handi batean (*ponto*i: “pontón”) gordetzen zuten. Etxeetarako behar zena, portuan deskargatu eta herrian zeuden ikaztegieta banatzen zuten (*Jose Burgoneko ikatzeixi, Pitxirrineku eta Loentzo Urruzunoneku*). Etxerako nahi zenean, horietako batera jo behar erostera. Gu Jose “*Burgo*”renera joaten ginen. Han ikatza saltzen emakume txiki bat egoten zen: Fabiana. Garai hartan, anis marka bat ere bazen andre horren izenaren antzekoa zuena: “*Anis de la Praviana*”. Irratiz entzuten genuen anis marka horren publizitatea egiteko ematen zuten abestia. Abesti hori kantatuz, *Praviana* orde *Fabiana* esanda burla egiten genion. Amak jakin zuenean, astinaldia erratz kirtenaz!

Ikatza saltzen zuten lekuari *karboneixi* deitzen zitzaion, eta etxean ikatza gordetzeko lekuari *karboneri*. Hementxe bizi ziren milaka eta milaka labezomorro (*kukaratxak, baltzak eta marroik*). Ikatz artean marroiak hobeto bereizten ziren; bai beltzak ere, gauez sukalde erdira irteten zirenean. Baina, gu inguruan genbiltzanean ez ziren irteten, bestela bazekiten zer zuten: zarata eta guzti zapaldu eta kito!

Olentzero orduan ere bazegoen, baina, garai hartan behinik behin, nik dakidanez, Olentzerok ez zion inori ezer ekartzen. Izan ere itxura harekin hola ekarriko zuen bada oparirik! Zerbait

ekartzekotan erregeek ekartzen zuten, eta gaizki portatzen zenari ikatza. Orain ere horrela omen da; ordea, orain ez dakit, erregeek nahiz Olentzerok nondik atera behar duten ikatza!

IKATZEIXI

Ikaztegia (“carbonería”). *Ikatzexi* ere esaten zen. Harrikatza saltzen zuten lekua. *Gu, urrien geunkan ikatzexi juten giñan* (Gu, hurbilen genuen ikaztegira joaten ginen).

Herri osoan hiru zeuden, *Pitxirrineku* (beheko zinema aurretik plazarantz dagoen aldapan eskuinetara), *Jose Burgoneku* (Erribera kalean, *Lezeaneko* eskaileren kontra-kontra) eta *Loentzo Urruzunoneku* (portura bidean zeuden arkupetan). Gu, *Jose Burgonea* joaten ginen. Fabiana zeritzon emakume txiki bat egoten zen ikatza saltzen. Zinkezko balda zabalaz joaten ginen; bertan izaten zuen palaz geuk bete, pisatu, ordaindu eta etxera. Uste dut aldiko berrogeita hamar kilo (*kinttala*) erosten genituela. Jonek eta neuk eramaten genuen etxera. Behin batean Fabianari burla egin genion eta aldi batean egon ginen hara joan gabe. Amak jakin eta gauzak bere onera etorri zirenean, berriro bertara. Ikus, *ikatza*.

IKÓ ARBOLI

Pikondoa (“higuera”). *Ordun iko arbolak leku askotan ikusten genduzen* (Garai hartan pikondoak leku askotan ikusten genituen). *Saturrango plaxan ertz baten-be baeuazen iko arbolak* (*Saturrarango* hondartzaren ertz batean ere bazeuden pikondoak).

Herrian, tarteka baziren. Piku hostoaren kirtena puskatuta ateratzen zen “esnea” (likido zuria) karatxoak desegiteko ona zela esaten ziguten. Guk ematen genuen “esnea” karatxoetan, baina, ez zitzaizkigun desagertzen.

Pikondoa zen fruiturik gabe zelarik ere ezagutzen genuen zuhaitz mota. Inolako zalantzarik gabe ezagutzen genituenak *piño arbol*, *iko arbol* eta *arkazixi* (akazia). *Iko-arbol* ezautzen *gendun*, *bañe*, *ikuk eukazenin segurua* (Pikondoa ezagutzen genuen, baina, pikuak zituenean seguruago). Beste batzuk ere bai fruitua zutenean: *kexa arbol*, *madari arbol*, *okan arbol*... Fruitua ezagutzen genuelako; baina, fruitua kenduz gero zuhaitzik ezin ezagutu. *Kexak eukan arbol* *kexa-arbol* *ixatezan*. *On-be bai* (Gereziak zituen zuhaitza gerezi-ondoa izaten zen. Orain ere bai).

IKOMELAU

Piku melatua, piku umotua (“higo seco”). *Osaba Jonek ikomelauk ekarrituz* (Osaba Jonek piku lehorrak ekarri ditu).

Arbolatik hartutako piku freskoak urtean oso gutxitan jaten genituen: esnedunak ekarritakoak. Besteak, lehorrak, umatuak (*ikomelauk*) sarriagotan ikusten genituen gure inguruan.

Pertsona inozoari deitzeko ere erabiltzen genuen mespretxuzko izenondo gisara. *Pertsoni ikomelau zelan ixaleike* (Hori bai dela pertsona inozoa).

IKOPASI

Berba honekin “aran pasa”, aran (okarana, *okana*) lehortua ematen dugu aditzera. *Ikopasak Purineko dendako eskaparatin eotezin* (Aran pasak *Puri* dendako erakusleihoan egoten ziren). Horrelakorik gure etxeraino ez zen inoiz iristen.

IKURRIÑE

Ikurrina (“bandera nacionalista”). *Gure attak baeukan ikurriñe gordeta, eta erakustekoizkun*. *Bagenkixen geure banderi axe zana, bañe galazota euan, ezin zan bista ata*. *Ikurriñe atatebana kartzela ixun*. *Gutzako banderi Españiku zan, bandera española, eta ikurriñe, Euskadiku, geuri* (Gure aitak bazuen ikurrina gordeta, eta erakusten zigun. Bagenekien geure bandera hura zela, ordea, debekatuta zegoen, ezin zen bistara atera. Ikurrina ateratzen zuena kartzelara zihoan. Guretzat, bandera, Espainiakoa zen, espainiar bandera, eta ikurrina Euskadikoa, gurea). *Bandera española naiku ikusten gendun: eskolan, aiuntamentun, guardazobilletan, eta balkoi batzutan-be bai*. *Ikurriñe, otea, etxin attak atateozkunin; bestelaik iñun-bez*. (Espainiar

bandera nonahi ikusten genuen: eskolan, udaletxean, guardia zibilen kuartelean, eta egun seinalatueta zenbait balkoitan ere bai. Ikurrina, aldiz, etxean aitak ateratzen zigunean; hortik aparte inon ere ez).

Orduan (1950-1960) ikurrinak bazeuden etxe batzuetan, baina, ondo gorderik. Gure aitak egun seinalatueta ateratzen zuen. Lepoan lotu eta abertzale kantak kantatzeari ekiten zion. *Atte, ikurriñe ata ta kantaten astezanin, ama dardaraka. Amak esateotzan ixillaua kantateko, bañe attak kasoi-pe, dale arek. Eskerrak inguruko guztik abertzalizin* (Aita, ikurrina atera eta kantatzen hasten zenean, ama beldurrez akabatzen. Amak esaten zion isilago kantatzeko, baina, ez zion kasurik egiten; ozenki abesten jarraitzen zuen. Eskerrak inguruko guztiak abertzaleak ziren).

Garai batean Iparraldeko txalupa txikiak hegalaburra saltzera Ondarroara popan ikurrina zutela etortzen ziren. Guk, harrituta bezain pozik begiratzen genien; herriko aguazilek berriz, atzera eta aurrera jarduten zuten, zer egin ez zekitela, oso urdurik, baina, ezin ezer egin haiek “Frantziakoak” baitziren.

IKUSGARRIXE

1.- Ikusgarria, aparta, bikaina (“digno/a de verse”). *Ezpatadantzak ikusgarrixak ixandiz* (Ezpata dantzak ikusgarriak izan dira). *Antiuko mezi ikusgarrixen ixan da* (Antiguako meza aparta izan da).

Berez ikusgarria (ikusi + garri), ikustea merezi duena izan daiteke. Ordea zentzu orokorrean erabiltzen zenez, sermoiari ere ezartzen zioten izenondo hau, nahiz eta sermoiak ikustekorik ezer izan ez. *Arek frallik sermoi ikusgarrixen eiñddau* (Fraide hark sermoi bikaina egin du).

2.- *Ikusgarrizku. Umik ikusgarrizko gauzak eittuez* (Haurrek gauza ikusgarriak egin dituzte).

IKUSI

1.- Ikusi (“ver”). *Ikusizu zeiñ etorriran?* (Ikusi al duzu nor etorri den?) *Gaurko pelota partidun gauza polittak ikusirouz* (Gaurko pilota partidun gauza politak ikusi ditugu).

Telebistatik ez genuen ikusten, oraindik iritsi gabe zegoelako. Zinea ikusten genuen, ez sarri; antzinako argazkiak ere bai.

Gertatutako zerbaiten testigantza emateko, “*Neuk ikusirot*” (Neuk ikusi dut) esango zen. Ematen dugun testigantza inork zalantzan jar ez dezan, honela esaten dugu: “*Neuk ikusirot neure beixakiñ*” (Neuk ikusi dut nire begiez).

Haurrek ikusten dutena egiten dutela adierazteko esaera sarri entzuten genuen: *Ze ikusi, a ikasi* (Zer ikusi, hura ikasi).

2.- *Ikusikozu*. Ikusiko duzu! (“ya verás”). Mehatxu modura esaten zen aditz honi sarri, ondoren, “*txo*” eransten genion: *ikusikozu txo!* Mehatxu hau galtzaileak, jipoia hartzen zuenak botatzen zion garaileari; alegia, hark ere, nola edo hala jasoko zuela tokatzen zitzaion ordaina. Gainera, zenbaitetan mehatxua zehaztu egiten zen: “*Ikusikozu anaxiai esateotzatenin*” (Ikusiko duzu, anaiari esaten diodanean).

Testuinguru berean erabiltzen zen honen aldagai bat: *ikusikou*. Hain zuzen ere azken forma hau erabiltzen omen zuen Hipolitok, gure aitaren lehengusuak (Hipolito Egiguren Badiola, “*Eziñaberastu*”) osaba Andresek (Andres Badiola) jotzen zuenean.

“Osabandresek beñ baño sarrixa emon ixazkun somanti. Okerkexan bat etten gendunin, zintti atateozkun. Palizi artute, ni ixillik geatzenittan. Near engoneban kontuxu. Bañe, Hipolitok, artuala, “ikusikou txo” esateotzan, da Osabandresei zoratu etteakon; ordun-de andixauak emoteotzazen”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Osaba Andresek behin baino sarriago eman izan zigun jipoia. Okerkeriaren bat burutzen genuenean, egurra ematen zigun. Jipoia hartuta, ni isilik geratzen nintzen. Negar egingo nuen seguru asko. Ordea, Hipolitok, hartu ahala, “*ikusikou txo!*”, esaten zion, eta osaba Andrés zoroaren pare jartzen zen; orduan eta handiagoak ematen zizkion).

IKUSI-MAIKUSIKE

“Ikusi-makusi”ka (“al juego, *veo-veo*”) . Orain ez dakit non, noiz eta zertarako erabiltzen den ume-jolas hau. Orduan, gu geldirik edukitzeko trukutzat erabiltzen zuten.

ILL

1.- Hil (“morir”, “matar”). *Guk eunero illtten gendun animalixen bat, eta eun askotan bapaño gexa: eulixak, marasmak, saguk, kukaratzak, ardixak, zorrixak...* (Guk egunero hiltzen genuen animalia baten bat, eta egun askotan bat baino gehiago: euliak, armiarmak, saguak, labezomorroak, arkakusoak, zorriak....). *Gure sasoiñ zarrak illtitezin bañe umi-pe asko* (Gure garaian zaharrak hiltzen ziren baina, umeak ere ugari).

Norbaitek aipatzen badu, “*Ni illttenazenin...*” (ni hiltzen naizenean...), laster entzungo du erantzuna aldamenetik: *Espazio! Bexperatik inor ezta illtten da* (Lasai, bezperatik inor ez baita hiltzen).

Hildakoek zoparik ez dute inoiz jan izan, baina, zopa beroa eta ederra dagoenean, “*Illak biztuteko morukura*” (Hilak pizteko modukoa dago) esatea tokatzen da. Gure aitari, behinik behin, sarri entzuten genion.

2.- *Illdde geatu*. Leher eginda (“muerta/o de cansancio”). *Goxeko seiiretatik gabeko amarrak arte biarra eiñ gendun eta derrefente illdde geatu giñan* (Goizeko seiiretatik gaueko hamarrak arte lan eginda genuen, eta leher eginda geratu ginen).

ILLARI

1.- Errenkada, lerroa (“fila”, “hilera”, renglón”). Honen sinonimoa ere badugu: *errenkolari*. *Ordun ume asko giñan. Danok batzen giñan leku guztittan, da erozetako illari enbir* (Garai hartan ume ugari ginen. Denok biltzen ginen leku guztietan, eta zernahitarako lerroa egin behar). *Illara andixe euan leku gexenetan urtetebean endreruk* (Lerro handia zegoen lekuan gehienetan sortzen zen liskarra).

Lerro luzeenak zinemara sartzeko (egun berezietan), eta elizan (jaunartzeko) izaten ziren. Ura kentzen zutenean, herrian zeuden iturrietan eratzen zirenak ere ez ziren makalak izaten, pitxarra, pertza, balda, kantina eta abar eskuan, gizonezko, andre zahar, neska gazte, mutiko. *Mollako txurrun illara luzi euan, bañe, luziena Kalandikun* (Nasa Kaleko iturrian lerro luzea zegoen, baina luzeena Kale Handikoan).

2.- *Illaran*. Errenkadan, lerroan (“en fila”). *Eskola sartzeko illaran jarri, tte “Cara al sol”, “Viva España”, ero olakoxe kantan bat kantaten gendun* (Eskolara sartzean, lerroan jarri, eta “Cara al sol”, “Viva España” edo antzeko abestiren bat kantatzen genuen). *Ure artzeko ordu betin eona illaran Kanttopeko txurrun* (Ura hartzeko ordu betean egon naiz errenkadan *Kanttope* auzoko iturrian).

ILLDDAKU

Hildakoa (“la/el muerta/o”, “difunta/o”). *Illddaku an euan kajan sartute. Arek ezeban ixte-be eskatzen, bañe gauelan euazanak, ontxe kafi te ontxe pattarra, ixte danak mozkortute* (Hildakoa han zegoen kutxan sartuta. Hark ez zuen ezertxo ere eskatzen, baina, gaubeilan zeudenak, oraintxe kafea eta oraintxe pattarra, ia denak mozkortuta).

Etxe batean aitona hil zen, eta arotzari hilkutxa egiteko agindu zioten. Berehala egin, eta kutxa bizkarrean zuela abiatu zen. Ez zekien ordea, zein etxetan zen hildakoa. Etxe batean atea jo eta honela galdetu zuen: *Illddaku amen bixire?* (Hildakoa hemen bizi al da?).

Nire oroimenez, gure auzoan hil zen lehen pertsona dut gogoan: Juana “*Ederra*”, Feliparen-eta ama. Gure atariko bosgarren solairuan, ezkerreko atean bizi zen. Hura hilda, eta gu (Jon, Andres eta ni) futboleko genbiltzan atarian, zarataka. Ixiko Manuela (Manuela Bengoetxea, *Berdeneku*) sartu zen eta honela esan zigun: “*Etxebarrun illddaku te zueik zaataka zabize!*” (Auzoan hildakoa eta zuek hemen zarataka!) Hartu gomazko baloia eta ospa.

ILLDDAKUN TRÁJI

Hildakoen jantzia (“traje del/de la difunto/a”). *Illdakuai on, gixonezku bara, traji, alkondara zuri tte guzti jazteotze. Bañe, ez pentsa antziñe trajiaz jutezinik zerure, ero purgatoxure* (Hildakoei orain, baldin eta gizonezkoa bada, trajea, alkandora zuri eta guzti jantzten diote. Baina, ez uste izan antzina trajea jantzita joaten zirenik zerura edo purgatoriora).

Garai batean hildako arrantzaleei mahoizko trajea jantzten zieten. Ikus, *maunezko traji jantzi*. Gure amak, bere azken ordua nahiko gertu ikusi zuenean, alaba zaharrenari galdera bota zion: “*Ze jantzi biztazue illdakun?*” (Hiltzen naizenean zer jantzi behar didazue?). Eta segidan, “*Atzanengoko ordun aringainge ibillibaik, prest euki plantxata*” (Azken orduan korrika eta presaka ibili gabe prest izan lisatuta). Alabak soineko bat atera zion: “*Auxe iual*” (Agian hauxe). Amak soinekoari begiratu, eta urte sasoia kontuan izanik honela esan zion: “*Orreaz iual otza eukikot*” (Soineko horrekin agian hotz izango naiz). *Au, egixera-e!*

ILLDDE-BE GÉLDIK

Hilda ere geldirik! (“antes morir que moverme”). Kontraesanez beteriko esaldi bitxi hau, makina bat bider entzun izan genuen, mugitzerik komeni ez zen, edo mugitzeko asmorik ez zen egoeretan esana. Aitak esaten zuen sarri.

ILLEKUK

Hilekoa, menstruazioa (“regla”, “menstruación”). *Illekuk bajaaztaz* (Hilekoa jaitsi zait). *Illekuk etorriaztaz* (Hilekoa etorri zait).

Lehen sekretismo handiz eramaten ziren emakumeen kontu horiek; izan ere mutilok ez ginen enteratu ere egiten. Gaur normaltasunez hartu eta aipatzen dira. Lehen, ez konpresarik ez tanpaxik... ez zegoen ezer. Ahal zen moduan. Emakumeek, makina bat anekdota izango dituzte gora-behera hauek zirela-eta.

ILL ERO BÍXI

1.- Hil edo bizi! Egoera mutur-muturrera heldu eta “dena   jokoan dagoenean” esaten da. *Gaur, ill ero bixiakau. Galtzemorou kaleaguz* (Gaur, “hil edo bizi” daukagu. Galtzen badugu kanpora goaz).

2.- *Ill ero bixiku*. Hil edo bizikoa (“de vida o muerte”, “extremadamente grave”). *Bixar ondarrutarrek ill ero bixiko estropariauke* (Bihar ondarrutarrek hil edo biziko estropada dute). Horrelako egoera errealak ere ematen dira (ebakuntza gogor bat), baina, sarri askotan metafora gisara baizik ez da erabiltzen.

ILL ERO GOORTU

Hil edo gogortu. (“sobrevivir o morir”). *Amen ezta txo-txo! Ill ero goortu!* (Txikito! Hemen ez dago beste aukerarik: hil edo gogortu).

Alternatiba hau lehen aldiz, oso gazterik (9 edo 10 urte), itsasora joaten zirenei jartzen zitzairen. Itsaso beltzera joan, eta orduko txalupek eskaintzen zuten baldintzetan (arraunean), arrantzale “gogor” haien ondoan iraun beharra guztiz latza zen mutiko haientzat. Alde batetik zorabiatu egiten ziren ohitu bitartean, eta nagusiek oso tratatu txarra (jo ere bai) ematen zieten. Ordea, ez zegoen beste aukerarik: *Ill ero goortu* (Hil edo gogortu). Hil inor ez zen egiten; gogortu egin behar. Esaldi bortitz horixe entzun behar izaten zuten bederatzi eta hamar urteko mutikoek.

ILLETI JO

Hileta jo (“lamentarse”, “quejarse”). Motiboa izan ala ez, beti kexatu. Beste era batera esanda, *kejin gañin keji. Ori ezta sekule konforme. Betira ori illeti joten* (Hori behin ere ez dago konforme. Beti du horrek kexa).

ILLÍN-ILLÍN

Hilero (“cada mes”). Erabiltzen gudu *illero* berba ere, baina, bai errepikaturiko beste era hori ere: *illin-illin, eunin-eunin, astin-astin, urtin-urtin.... Illin-illin paga birrixateou tokaten dana* (Hilero ordaindu behar izaten dugu tokatzen dena).

ILLKANPAI

Hil-kanpaia, norbait hiltzen denean jotzen diren kanpaiak (“campanas que tocan a muerto/a”)..
Illkanpai ixanda. Zeiñ ill etera! (Hil kanpaia izan da. Nor hil ote da!). *Zeñenara illkanpai?* (Norengatik jotzen dute hil-kanpaia?).

Pertsona heldu baten heriotza iragartzen zuen kanpai hots triste eta ezaguna izaten zen. Gainera, ohiko kanpai hotsak jo ondoren, azkenean, hildakoa emakumea bazen, bi kanpai hots gehitzen ziren, eta gizonezkoa zenean hiru. Ordea, kanpai soinuak ez zuen ezagutzera ematen nor zen hildakoa!

ILLUNABARRA

1.- Ilunabarra (“el anochecer”). Eguzkiaren sarrera; guztiz ilundu aurreko unea. *Urazkeneko illunabarrak ixatendiz dotorik* (Udazkeneko ilunabarrak izaten dira dotoreak).

2.- *Illunabarrin*. Ilunabarrean (“al anochecer”). *Illunabarrin urtengou itxosa* (Ilunabarrean irtengo gara itsasora).

3.- *Illunabarrea*. Ilunabar aldera (“hacia el anochecer”). *Illunabarrea etorrikoa* (Ilunabar aldera etorriko gara).

ILLUNDU

1.- Ilundu (“oscurecer”). *Euerdi-euerdixan trumoik jorau te illundu eiñdde* (Eguerdieguerdian trumoia jo du eta ilundu egin da).

2.- Ilundu, gaua egin (“anocheecer”). *Sasoi baten illundu baño len junbizan etxea* (Garai batean ilundu baino lehen joan behar zen etxera). *Illundu baño len ia biarrak amaitzeouzen* (Ilundu baino lehen ea lanak bukatzen ditugun).

Honen sinonimoa: *gaba eiñ* (gaua egin).

ILLUNPI

1.- Iluntasuna (“oscuridad”). *Bodega sartu giñan ia zeoze topaten gendun, bañe, argirik ezeuan. Zelako illunpi!* (Sotora sartu ginen ea zerbait aurkitzen genuen, baina, argirik ez zegoen. Hura iluntasuna!).

2.- *Illunpin*. Ilunpean (“en la oscuridad”). *Argixe jungazku te amengaz gu illunpin* (Argia joan zaigu eta hemen gaude gu ilunpean).

3.- *Illunpin*. Ezjakintasunean (“en la ignorancia”). Oso argia ez denari edo informazio falta duenari esaten zaio: *Illunpin bixiza* (Ilunpean bizi zara / Ez dakizu ezer).

ILLUNTZI

1.- Iluntzea (“el anochecer”). Iluntzen hasten zenetik afaria bitarteko tartea. *Illuntzin etorrikona arrañeta* (Iluntzean etorriko naiz arrainak jasotzera).

2.- *Illuntzea*. Iluntze aldera (“hacia el anochecer”). *Iluntzea engotzuau buelta bat* (Iluntze aldera egingo dizugu bisita).

ILUSTRAU

Ikasia, “jakintsua” (“ilustrado”, “culto”, “instruido”). Baldin eta emakumea balitz, *ilustradi. Zeuza ilustrau te zeuk ikusi amen ze ipiñtten daben* (Zeu zara ilustratua eta zeuk ikusi hemen zer jartzen duen).

Besteek baino apur bat gehiago zekienari deitzen zitzaion horrela: irakurtzen eta oinarrizko kontuak egiten moldatzen zenari. Honen sinonimoa: *eskolau* (eskolatua, ikasia).

IMEDIATAMENTIN

Oraintxe bertan (“inmediatamente”). *Artu baldi te inmediatamentin barra arrañak ekartea* (Hartu baldea eta oraintxe bertan zoaz portura arrainak ekartzera). *Imediatamentin kanpoa amendik* (Oraintxe bertan kanpora hemendik). *Artu almazeneko giltze, aide ta ekarri inmediatamentin almazenetik otzari* (Hartu biltegiko giltza, joan eta oraintxe bertan ekarri nire itsasoko saskia biltegitik).

Beste aitek edo amek ez dakit berba hau erabiltzen ote zuten edo noiz erabiltzen zuten. Nik gure etxeko berri dakit. Izan ere, gure aita berba honetaz baliatzen zen, pazientzia galdu eta ernegazio puntu bat harrapatu, eta beste ezertarako aukerarik ematen ez zuenean. Hori esaten zuenean, barbarik ere ez; esaten zuena bete eta kito. Berdin zen gaueko hamabiak baziren ere.

IMITXI

Zimitza (“chinche”). *Gurasuai entzuten geuntzen imitxan kontuk, bañe, guk imitxaik ezkendun ezautu; eura-pezu geu. Guk, ardixak eta zorrixak ezautuenduzen ondo* (Gurasoei entzuten genien zumitzen kontuak, baina, guk ez genituen ezagutu; eurek ere ez gu. Guk arkakusoak eta zorriak ezagutu genituen ongi).

Toribio Etxebarriak badakar *imutzia* (“chinche”) berba. Hauek ere zikinaren lagunak ziren eta gaixotasunak transmititzen abilak.

INBIRIXI

Bekaizkeria, inbidia (“envidia”). *Niparatt orrek zer dauken: inbirixi galanta* (Nik badakit horrek zer daukan: inbidia handia). Eta *inbirixi* sarri edukitzen duena: *andrazku bara inbiriosi, eta gixonezku bara inbiriosu* (baldin eta emakumea bada *inbiriosi*, eta gixonezkoa *inbiriosu*).

INBISIBLI

Urkila (“horquilla”). Ileari berari, nahiz buruan ipini behar den zapiari eusteko erabiltzen da. Urkila formako alanbre zapal beltza; baina, bi aldean artean tarterik gabe. Horregatik, gu, mutilok ohartzen ginen, neskek, urkila hatzen artean hartu eta burura eraman aurretik ahotik pasatzen zutela hortzekin urkilaren muturra zabaltzeko. *Santo Tomas eunin baserritar jantzibina, ta inbisible batzuk bittuaz buruko pañelu ipintteko* (Santo Tomas egunean baserritar jantzi behar dut, eta urkila batzuk behar ditut buruko zapia ipintzeko).

Beste urkila mota bat bazegoen (badago?) emakumeek buruko ile multzoei eusteko erabiltzen zutena. Honi guk *urkilli* deitzen genion. Ikus, *urkilli*.

INBOLIKA

Norbaitek, bere berri eta esamesak lau haizetara zabaltzearen poderioz, batzerrak nahastu eta jendeak aldeztu aurretik duen iritzia zalantzan jarrarazi. *Etorrire eta or dabill ori danai kontatzen ze pasaran. Beran bertsioi, seguru-be! Ez al dakiau-ba ze pasaran! Mundo guzti inbolikakorau* (Heldu da, eta hor ari da hori inguruko guztiei kontatzen zer gertatu den. Bere bertsioa, noski! Ondo asko dakigu zer gertatu den. Inguruko guztiak nahastuko ditu).

Bermeon “*enbolike*” berbari beste esanahi bat ematen diote (Antonio Pérez Bilbao. *Bermeoko Herri Hizkera*). “Enbolike: mihin gozoagaz, berbakera gozoagaz, engainatu, “*Kontuz horreñe bazuez, enbolike-enbolike eiño zaitxuz ostantzien*”. Gaztelaniako “embolicar” berbaren esanahiak, guk ematen diogun adierazpenetik hurbilago dago. “Embolicar: embrollar, enredar”.

ÍNDAR

Jose “*Sau*”ren-eta aitari jarri zioten goitizena. Bere izen-abizenak: Domingo Anakabe. Zergatik jarri zioten goitizen hori?

“Aurreti-pe ibillitte neuan ni an, da gerra ostin-be Andresenin, Badiolan, sartu nittan. An ebizen zarrak, bata zan Diopill eta besti Sau, Jose Sau musikerun-de atte. Da Sauk eukan desixena Inddar. Ordun baserrixeta jutezan malutata. Da, Sau jutezanin malutak ettea

baserrire, etten exeban inddarra ekarri etxeako: maluti te inddarra, bixak. Biaji ondo aprobetxateban arek. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Aurretik ere ibilita nengoen ni han, eta gerra ostean ere Andresen txalupan, *Badiolan*, sartu nintzen. Han zebiltzan zaharrak, bata zen “*Diopill*” eta bestea “*Sau*”, Jose “*Sau*” musika jolearen-eta aita. Eta “*Sau*”k zuen goitizena “*Inddar*”. Orduan arrantzaleak baserrietara jotzen zuten maluta bila. Eta “*Sau*” joaten zenean malutak egitera baserrira, egiten omen zuen babarrunak ekarri etxerako: maluta eta babarruna, biak. Bidaiari probetxu ederra ateratzen zion hark).

INDDARRA

1.- Indarra (“fuerza”). *Inddarrik ez eukitti baño obara inddar andixe eukitti* (Indarrik ez izatea baino hobe da indar handia edukitzea).

2.- *Inddarra eiñ*. Indarra egin (“hacer fuerza”). *Au makiñiau mobiuteko danok enbikou inddarra, bestelaik alperrigabiz* (Makina hau mugitzeko denok egin beharko dugu indarra, bestela alferrik gabiltza).

3.- *Inddarka*. Indarka (“haciendo fuerza”). *Umik kaka nai dau eiñ bañe eziñddau. Or dabill inddarka* (Umeak kaka egin nahi du, baina, ezin du. Hor ari da indarka).

INDDARRAK

Babarrunak (“alubias”). *Guk ix eunero jaten genduzen inddarrak. Neun bentzat, domeketan ixan ezik ix beti* (Guk ia egunero jaten genituen babarrunak. Neguan, behinik behin, igandeetan izan ezik, ia beti).

Bizkaieraz *inddarrak*, indabak eta indiabak (Indi-abak), eta gipuzkeraz babarrunak, (urruneko babak). Hala ere, badakigu Ataunen, behinik behin, *indabea* esaten dela. Euskal Herrian baba txikia “betidanik”, aspalditik egiten omen zen. *Inddarrak* (babarrunak) badakigu, patata, arto eta abarrekin batera Ameriketatik ekarriak izan zirela.

Babarrun gorriak aditzera emateko *inddarrak* berba soilik erabili izan dugu maiz, baina bai *inddar gorrixak* ere. Aldiz, babarrun zuriak adierazteko beti *inddar zurixak*.

Garai hartan etxe gehienetan, negu osoan, eta batzuek udan ere bai, egunero babarrun gorriak jaten zituzten. Babarrun artean hantxe izaten zen urdai zatiren bat; eta suertea zuenak odolkia ere bai! Ikus, *odolosti*. Orduko etxeoandreek lan asko eta laguntza gutxi zuten, horregatik noizetik noizera auzoko eskaileretan erre-usaina hartzen zen; denok nahi izaten genuen babarrun erre usain hori norbere etxekoa izan barik beste batekoa izan zedin. *Etxen baten inddarrak erreta* (Etxeren batean babarrunak erreta). Hipolito Eigurenek (“*Eziñaberastu*”) esaten zuenez, beraien etxean babarrunak beti erreta. Eta bere lehengusu Antoniok (Antonio “*Sagasta*”, gure aita) ziurtatzen zuen, Hipolito zerbaitengatik euren etxera joan eta erre gabeko babarrunak jaten zituenean honela esaten zuela: “*Oneik inddarrok ze aluauke ba?*” (Babarrun hauek zer alu daukate?). Hipolitok korrokada botatzen zuenean erre-usaina zabaltzen omen zen inguruan.

Fausto Camposek berriz, egunero, igandean izan ezik, eguerdian, babarrun gorriak jaten omen zituen eguerdiko hamabiak puntuan. Puntualtasuna ezinbestekoa, hori bai; bestela, *Jangoikuk aparta Santa Marta!* (Haserre bizian, gori-gori, jartzen omen zen). Igandeetan garbantzua. Nahiz eta Andre Mari eguna izan (abuztuaren 15a), igandean tokatzen bazen, garbantzua. Horrela zela esan dit Faustoren alaba Maria Asunek

Bazkalorduren harira, Aulestiko esaera entzun nion Benina Lasueni: *Amabixek! Lapikure begi bixek!*

INDDARTSU

Indartsua (“de mucha fuerza”, “forzudo/a”). *Orreik Motrolloneko mutillak gaztetan danak ixantzin inddartsuk, eta neska-pe bai* (“*Motrollo*” familiako mutilak gaztetan denak izan ziren indartsuak, eta neskak ere bai).

INDDARTU

Indarra hartu, indartu (“fortalecerse”). *Au loriau mengel-mengela euan da ongoxe eunetan inddartu eiñdde* (Lore hau oso ahula zegoen, eta azken egun hauetan indartu egin da).

INDEZENTI

“Atxur” galanta, “Jesukristoren mozkorra”. Gaztelaniatik hartzen dugu, baina ez izena bera (“borrachera”), baizik, izenari arruntki ezartzen zaion izenondoa: “borrachera **indecente**”. Horrela euskaraz ere izenaren elipsia eginez, izenondoa baizik ez dugu esaten mozkorra adierazteko. *Zure kuadrillako batzuk atzo parrandan ebizen. Zure koñatuk, indezenti eukan* (Zure koadrilako batzuk atzo parrandan zebiltzan. Zure koinatuak mozkor latza zeukan).

ÍDO

Tanto asko kartetan eginak (“gran número de tantos en el juego de los naipes”). *Kartetan asigata indo eitzat* (Kartetan hasi gara eta tanto ugari egin dizkiot).

“Indómito” berbaren laburdura. Osorik ere entzuten da, baina, laburdura (*indo*) sarriago. Gaztelaniako hitza da. “Indómito: que no se puede o no se deja domar”. Berez, kartetan (*Brixkan* eta *Tutean*, batez ere) ehun tantotik gora egitean esaten genuen, *indo* egin.

INGAÑA

Engainatu, iruzur egin (“engañar”). *Orrek jente asko ingañarau, bañe, ni enau ingañako* (Horrek jende ugari engainatu du, baina, ni ez nau engainatuko).

INGELESIN

Mutikoen artean dirua tartean zegoela gauzatzen zen jokoa. *Ingelesin amar txoiandi irabazittuaz* (*Ingelesin* hamar txakur handi irabazi ditut).

Garbi dago “ingeles” berba hor duela, baina, horren nondik norakoa edo zergatia? Auskalo! Gure artean oso zabalduta zen joko hau. Tartean dirua zegoenez, ezin deituko diogu jolasa. Broma gutxiko jokoa izaten zen! Txakur handiekin (txanpona) jokatzeko. Mutiko koadrila marra baten atzean jarri eta txakur handiak ormara botatzen; ormatik hurbilen uzten zuenak irabazi eta jasotzen zituen besteen txanpon guztiak. Txanpona horma ukitzen lagatzen zuenak irabazten zuen gehienetan, baina, hori gainditzeko *tuntux* egin behar zen: txanpona, lurrean barik, ormaren kontra alboratuta zutik utzi.

Jokorako eremuak aldamenetan ere muga ezarrita izaten zituen; beraz, muga horien barruan aritu behar. Aldamenetako muga horietatik irteten zena, *firo* geratzen zen, hots, jokotik kanpo eta botatako dirua galduta.

Joko honetan, tartean “dirua” egon arren jendeak (jende helduak) ontzat ematen zuen bazekitelako diru handirik ez genuela jokatzeko; ordea, aguazilek ez zuten uzten. Beraz, ongi zaindu behar aguazila non zebilen.

INGURATU

Hurbildu, gerturatu (“acercarse”, “aproximarse”, “arrimarse”). *Erropa barrixak zikiñddubaiK Kafeko Atzea ez inguratu* (Arropa berriak zikindu gabe; *Kafeko Atzera* ez hurbildu). *Ona ez inguratu, biar txarrik eiñbaik* (Ez zaitezte hona hurbildu, deskalabrurik egin ez dezazuen).

Berba hau, amak ematen zizkigun aholkuetan edo aginduetan baizik ez genuen entzuten, hots, leku arriskutsuetara edo zikinetara ez hurbiltzeko esaten zigunean. *Arrigorrrin galipota botatendaz da ara ez inguratu gero!* (Arrigorrrin galipota botatzen ari dira eta ez gero hara hurbildu!).

ÍNKA

1.- Mozkortu (“emborracharse”). *Batzuk urtin beiñ inkatezin, bañe, beste batzuk astero* (Batzuk urtean behin mozkortzen ziren, baina, beste batzuk astero).

Bizkaiko alderdi askotan aditz hau oso ezaguna da, baina, ez guk ematen diogun esanahiaz, “finkatu, itsatsi” adierazteko baizik. Guk edariaz lotzen dugu. Hitzaren esanahia kontuan izanik, jatorriz seguru asko, *mozkorra inkaute (inkata)*, hots, itsatsita, esan nahiko zuen, eta denboraren joanean, *inkata* geratu. *Pedro inkata etorren* (Pedro mozkortuta zetorren). Sekulako mozkorra adierazteko, *inkata* berba beste lagungarri batzuekin indartzen dugu: *inka-inka eiñdde, popa arte inkata, traskuarte inkata, motxiñearte inkata (emakumea balitz)*. *Lukas popa arte inkata etorri zan* (Lukas erabat mozkorturik etorri zen).

2.- Kateatu, eskegi (“enganchar”). *Inka* berba adiera honekin, azken urteetan behinik behin, gure artean ez da sarri erabili izan. Miren “*Kantaleko*”ri entzun nion etxean zuten beheko suari buruz azalpenak ematen ari zitzaidala:

“Txikixak giñanin, neun, ortxe tximinixan ondun ipiñi aulkixak, eta ortxe jarritte eoten giñan anaxi te bixok. Da tximinixak kati eukitteban goittik bera, da an katin inkatezin lapikuk, katik puntan eukitteban gantxun. Laatza esateakon arei”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Txikiak ginenean, neguan, hortxe tximinia ondoan aulkiak ipini, eta hortxe eserita egoten ginen anaia eta biok. Eta tximiniak katea edukitzen zuen goitik behera, eta kate hartan zintzilikatzen ziren lapikoak, kateak muturrean izaten zuen kakoan. Hari laratza deitzen zitzaion).

INKALLA

Txalupa, hondoa jota, ez aurrera eta ez atzera, geratu (“encallar”). *Mari beian euan da portun sarreran txalopa bat inkallata geatu zan* (Marea behean zegoen eta portuko sarreran txalupa bat hondoa jota geratu zen ez atzera eta ez aurrera).

INKESI

Inkesa (“queja”). Oinazeak eragiten duen egonezinaren kexa. *Umik inkesiauke. Usteot aiñetako miñaz dabillega* (Umea, kexaz dago. Uste dut hortzetako mina duela).

INORANTI

Ezjakina eta aldi berean ausarta (“ignorante”). Askok dakiela uste izan arren gutxi dakiena, berak uste baino gutxiago. *Pentsa bai orrek zeozer dakixela, bañe, inorantire ori* (Zer edo zer dakiela uste du berak, baina, ezjakin hutsa da hori).

Berba honen eratorria, *inorantzixe* ere maiz entzuten genuen. *Eon ortxe inorantzixan* (Egon hortxe ezer jakin gabe!).

INPERDIBLI

Kateorratza (“imperdible”). *Inperdibli ez galtzeku zan, bañe, ez galtzeko lelengo topa enbir* (Kateorratza, berez, ez galtzeko tresna zen, ordea ez galtzeko lehenik aurkitu egin behar).

Gaztelaniako hitzak berak esaten duenez, tresna (orratza) horrek ezin galduzkoa izan beharko luke. Ordea gure amak, “josteko kaxara” joan eta han alerik aurkitzen ez zuenean, “*inperdiblik nundaz?*” galdetzen zuen. Zarautzen eta Bergaran *katekorratza*. Aulestin, berriz, *orratz ixteku*. *Beste leku guztitan inperdibli, berbik berak diñon moure, ez galtzeku zan; gurin, ostea, ezin topa* (Beste leku guztietan kateorratza, gaztelaniako berbik berak adierazten duen bezala, ez galtzekoa zen; gurean, berriz, ezin aurkitu).

INPERIXUK

Kopuru handiak, asko (“en abundancia”, “grandes cantidades”). *Atunetan inperixuk irabazittuez* (Hegaluzetan dirutza ikaragarriak irabazi dituzte).

Inperioak beti izan ohi ziren hedadura handikoak, lur sail handiak izan eta uzta ugariak biltzen zituztenak. Hortik guk hitzari ematen diogun ugaritasunaren esanahia.

ÍNPLA

Erantsi, finkatu (“empotrar”). *Erneazan da arrautzi botaztan jotea, bañe, makurtu einittan; arrautzi paetin inplata geatu zan* (Haserretu zen eta arrautza bota zidan jotzera baina, makurtu egin nintzen; arrautza orman erantsita geratu zen).

Gaztelaniaz ere badugu berba hau; ordea, guk ematen diogun adierarekin ez du zerikusirik. “Implar: llenar, inflar”.

Gure artean ia beti testuinguru jakin batean agertzen zigu: haserre bizian, amak umeari mehatxua egiten dio berba honetaz baliatuz. *Atrapatemazattut paetin inpla engozattut* (Harrapatzen bazaitut hormari erantsita utziko zaitut). Metaforatzat hartu behar, inoiz ez baitzen egia bihurtzen, zorionez.

INPONENTI

Aparta, berebizikoa, sekulakoa (“imponente”). *Txalopa barrixe ekarrirabe. Inponenti!* (Txalupa berria ekarri dute. Ikusgarria!). *Pilarrek mutille inponenti ekarrirau* (Pilarrek sekulako mutila ekarri du).

INPORTANTZIERI

Hantustetsua (“vanidosa”). *Inportantzieri ez ixati obara ixati baño; bestik segixan konturatzendite* (Hantustetsua ez izatea hobe da izatea baino; besteek berehala ohartzen baitira horretaz).

Gehiegizko auto-estimuz, eta nagusitasun konplexuaz jota, hurkoa gutxietsiz, aintzakotzat ere hartzen ez duen emakumezkoa. Pertsona hantuste samarra; gehienetan berak uste baino gutxiago dakiena. Bere burua besteenaren gainetik duena. Gizonezkoa balitz, *inportantzieru*.

“Ontzungo baten, maiinguru bat euala ta jun giñan bixok. Antxe euan ezaun batek diñostaze, “ori neskioi ondarrutarrez”. Ikusi nittun bañe, berak eztoztan kasoik eiñ, dde neu junittan berana. Nik ondarrutarrez. Zelan engonetzan ba? Berak euskera batun. Nik dale ondarrutarrez, da berak euskera batun. Nik ezineban entendiu zeattik etteoztan olan berba. Berba batik eztoztan eiñ ondarrutarrez. Erneaten amattu neban. Launak topa nittuzen da esanetzen zeñeaz ze pasaaztan. Bixak batea esazten: ori inportantziera andi bata”. (Arrizabalaga Basterretxea Imanole).

(Aurreko batean, mahainguru batera joan ginen biok. Han zegoen ezagun batek esan zidan, “neska hori ondarrutarra da”. Hark ikusi ninduen, ordea, ez zidan kasurik egin, eta neu joan nintzaion. Nik ondarroeraz hitz egin nion. Nola egingo nion bada! Berak euskara batuan. Nik berriro nire erara, eta berak euskara batuan. Ezin nuen ulertu zergatik egiten zidan berba horrela. Hitz erdirik ez zidan ondarroeraz egin. Ernegaturik bukatu nuen. Lagunak aurkitu nituen eta esan nien norekin zer gertatu zitzaidan. Biak batera esan zidaten: “hori *inportantziera* hutsa da”).

Horrelakoa mutila denean, *inportantzieru*. Ordea, esango nuke berba hau emakumeen ahotan maizago entzuten dela, emakumeagatik nahiz gizonezkoagatik esana. Gizonezkoen hiztegi partikularrean berba honek ez dut uste leku handirik izan duenik. *Mutille inportantzieru zer da ba beroi* (Hori da mutil hantustetsua).

INPORTANTZIXE

Garrantzia, inportantzia (“importancia”). *Inportantzixi* ere entzungo dugu; beraz bietara. *Berak gauzik, batentzat inportantzixi euki leike eta beste batentzat ez* (Gauza berak, batentzat garrantzia izan dezake, eta beste batentzat ez). *Mille peztaku galdurau te orrei berak eztoztza inportantzirik emon* (Mila pezetakoa galdu du eta horri berak ez dio garrantzirik eman).

Zerbaitek garrantzirik ez duela adierazteko, ironiaz alderantziz esan ohi da: *Baauke orrek inportantzixi!* (Ez du horrek batere garrantzirik). Azken esaldi hori, gure aitak honela osatzen zuen: *“Emon ezik ix-pe eztauke inportantzirik”* (Eman ezean ezerk ez du garrantzirik).

INPORTI

1.- Ardura, axola (“preocupación”). *Inporti* nahiz *arduri*, biak erabiltzen ditugu maiz. *Etxe guzti undiute ikusi arren inportai-pezu* (Etxe guztia urak hartuta ikusi arren, batere axolarik ez).

2.- *Inporti ixán*. Axola izan, ardura izan (“importar”). *Ixeattik eztotza inportaik orrei* (Horri ez dio ezergatik axolarik).

Ardurarik eza adierazteko baditugu ironiazko erak: *inporti makala, inporti tamañun. Sarrerarik eztozkule ordaiñdduko? Inporti makala!* (Sarrerarik ez digula ordainduko? Bost axola!).

INPREÑU

Infernua (“infierno”). Kondenatuek, hots, bekatu astunean hiltzen zirenek, betikotasunean erretzen egongo ziren oinaze-lekua. *Erozelan-be inpreñu ezan otza pasateko leku* (Edonola ere infernua ez zen hotzez egoteko lekua). *Inpreñun uste baño jente gexa eida* (Infernuan, uste baino jende gehiago omen dago).

Guri, behinik behin, infernuaren kontzeptua buruan sartzen saiatu ziren. Guk garai hartan, irakasten ziguten bezala sinesten genuen. Zehatz-mehatz barneratu genuen kontzeptu hori. Eta kontzeptu horrek bazituen hiru zutabe oinarritzkoak:

1. Deabruen bizilekua, leku fisikoa zen infernua, eta deabruak ahalegin guztiak egiten zituzten beste guztiok hara eramateko.
2. Leku fisiko horretan sua zegoen; sekula iraungiko ez zen sua.
3. Betikotasuna. Behin infernura sartuz gero ez zegoen sekula santan handik irteteko modurik.

Toribio Etxebarriak dakar *infarnua*. Dena den Eibarren *infrañua* berba erabili izan da. Gipuzkoan *inpernu*. Izen desberdinak, baina lekua bera: sua zegoen lekua, eta bizitza honetan “gaiztoak” izandakoak erretzen zeuden tokia. Erretzen betirako, eta inoiz desagertu gabe, beti erretzen eta beti sufritzen. Metafora hori asmatu zuenak, ezin asma zezakeen sufrimenduaren irudimen hoberik. Apaizek bi alderdi azpimarratzen zizkiguten: errearen oinazea eta betikotasuna. Errearenaz nolabait jabetzen ginen; izan ere, pospoloaz edo kandelaz noizbait atzamarra nori ez zitzaion erre? Hortik ateratzen genuen “gorputz osoa” (edo arima) erretzea zer izango zen. Baina, betikotasuna? Konparaketa baten bitartez saiatzen ziren betikotasuna ulertarazten (Ikus *eternidadi*).

Eta infernua non zegoen? Zerua goian eta infernua behean. Testu sakratuetan agertzen da “*Infernuetara jaitsi zela*”. Hortik aterako zuten, noski.

Bagenekien infernuan deabruak zirela, hots, zeruak eta lurak sortu aurretik Jainkoaren aurka altxatu ziren aingeruak. Bi behinik behin izenez ezagutzen genituen: *Satanas* eta *Luzifer*. Edonola ere deabruak asko ziren; eta infernuko sua mantentzen, ikatza botatzen irudikatzen genituen. Deabruen helburua, berriz, ahalik eta arima gehien infernura eramatea. Zergatik? Ez dakigu. Bekatuan erortzeko jendea tentatzera etortzen ziren infernutik lurrera.

Horietaz aparte nor egon zitekeen infernuan? Seguru asko Judas. Geroago Franco ere bai. Hala ere, hori ezin dela ziurtatu esaten ziguten.

Nola irudikatzen genituen deabruak? Irudietan agertzen ziren modura: adar eta guzti, batzuk sardea eskuetan zutela, gorritz jantzita, eta gaizto aurpegiaz, beti okerkeriak egiteko prest. Izan ere deabruak ez zuten damutzeko aukerarik. Baina, deabru guztiak gizonezkoak zirela pentsatzen genuen. Emakumezko deabruak ez zegoen. Hala ere geroago jakin genuen deabruak eta aingeruak ez zutela sexurik.

Egoera jasanezinak luzatzen direnean infernuarekin konparatzen ditugu. *A kartzeli benetako inpreñu ixantzan* (Kartzela hura benetako infernua izan zen).

INPREÑUKO DEMONIUE

Okerren artean okerrera, gaizto bihurria, infernuko deabrua, infernuko demonioa (“malo/a”, “travieso/a”). Metafora gisara eta konparaketetan erabili izan da gure artean. *Au umiau inpreñuko demoniue baño gaiztuara* (Ume hau infernuko demonioa baino gaiztoagoa da). *Zuen*

lobi inpreñuko demoniue ixantzan (Zuen iloba “infernuko deabrua” izan zen) Sinonimoa: *inpreñuko diabru*.

Elipsia eginez, *inpreñuku* (“infernukoa”, oso gaiztoa) soilik ere erabiltzen zen. *Ori umioi inpreñukure* (Ume hori oso okerra da). *Beste batzu-pe baeuazen fasistak zinak, bañe, bixotz onekuk eta mesere eiñtzallik; bañe, a andri inpreñuku zan* (Beste batzuk ere bazeuden faxistak zirenak, baina, bihotz onekoak eta mesedeak egiten zituztenak; ordea, emakume hura benetan gaiztoa zen).

INSUSTANTZIALA

Txepela, ganoragabekoa (“insustancial”, “sin fuste”). *Oixea pertsoni insustantziala* (Hori da ganora gabeko pertsona).

Guk izenondo honen kidea (*ganorabaiku*) badugun arren, hau, *insustantziala*, ez zen gutxitan entzuten.

INTERIORRA

Barruko kamiseta, azpiko elastikoa (“camiseta interior”). *Kantzontzilloik ez gendun ibilltten, bañe, interiorra bai, interiorra beti* (Galtzontzilorik ez genuen erabiltzen, baina, barruko kamiseta bai, azpiko elastikoa beti).

Alkondarin azpittik interiorra ibilltten gendun; bañe, goxin kaleako ez gendun interiorrik jantziabiarrik eukitten, lo-be interiorraz etten gendun-de. Ata kontu, gutzat interiorra zelako inportanti zan, domeka goxin soñin jantzi tte urrengoko domeka goxearte, gautegun aretteaz. (Alkandoraren azpitik barruko elastikoa erabiltzen genuen, baina, goizean, kalerako ez genuen jantzi beharrik izaten, lo ere berarekin egiten baikenuen. Atera kontuak, barruko kamiseta guretzat zein garrantzitsua zen). *Kalintzir interior utsik ixun* (Barruko kamiseta hutsean zihotan kalean barrena).

Neguko *interiorrak* maukadunak eta lodi samarrak; udakoak maukarik gabe eta mehe arinak. Beti zuria, hori bai. Aldatu, astean behin. Agian beti ez, baina, sarritan arkakuso kakaren (*ardikaka*) orbanetz zikindua.

INTSOLAZIÑO

Intsolazioa (“insolación”). Eguzki-izpien eraginpean denbora luzeegian egoteak dakarren egoera. *Gure anaxi Joseba, euzkittan loak artu te intsolaziñoiaz iltzala esateben* (Gure anai Joseba, eguzkitan loak hartu eta intsolazioaz hil zela esaten zuten).

Udan, noski, hondartzara nahiz beste zeinahi lekutara joaten ginen, eguzkitan egon eta bainua hartzera. Luzaroan eguzkia hartzeak dakartzan kalteak aipatuz, beldur galanta sartzen ziguten. *Euzkittan luzarun ez eon, intsolaziñoik atrapa ta garunak urtukoatzuez-da* (Eguzkitan luzaroan ez egon, intsolazioaren eraginez burmuinak urtuko baitzaizkizue). Hura beldurra! Burmuinak urtu! Eskerrak azkar ahanzten zitzaigula.

INTXAURRARBOLI

Intxaurrondoa (“nogal”). *“Intxaur arbol” berbi trankill esaten gendun guk bizanin; bañe zemabidar pasakoazkun intxaur arbola baten ondutik pasa ta entera-bez!* (“Intxaur arbol” berba lasai esaten genuen guk behar zenean; baina, zenbat aldiz gertatuko zitzaigun, intxaurrondo baten aldamenetik igaro, eta konturatu ez).

Intxaurrak arbolan dauden bitartean gainazal berdea izaten dute, horregatik ez zitzaigun erraza gertatzen arbolan intxaurrak ezagutzea eta zuhaitza identifikatzea. Baina, gure artean beti egoten zen “jakintsuagoren” bat, eta hark esaten bazuen intxaurrondoa zela, besteok ez ginen ausartzen kontra egiten.

INTXAURRE

- 1.- Intxaurra (“nuez”). *Intxaurrak sarri ezkenduzen jaten; Dolos bezeruk ekarten zittuzenin bakarrik* (Intxaurrak maiz ez genituen jaten; Dolores esnedunak ekartzen zizkigunean bakarrik).
- 2.- Zintzur-sagarra, gorgoila (“nuez de la garganta”). *Intxaurrin ikutu eizte ta miñe emozza demasa* (Zintzur-sagarrean ukitu nau eta min handia eman dit).

INTXAURROSKOLA

Intxaur oskola (“cáscara de nuez”). *Intxaur oskol asko ez gendun etten guk, intxaurrik ez gendun jaten-da* (Intxaur oskolik asko ez genuen egiten, intxaurrik ez baikenuen jaten).

Intxaur oskolaren erdia uretan (ontzi batean) utziz gero azalean mantentzen da, baina, olatu txikia aski izaten da hondoratzeko. Horregatik txalupa txikiak intxaur oskolaz parekatzen genituen: *Intxaurroskola mouko batela* (Oso batel txikia). Modu berean, ekaitzaren gogortasuna eta bortiztasuna azaldu nahi zenean, txalupa handiena ere “*intxaur oskola*” legez ibili zela esaten zen. *Txapazko arrastero andixe intxaur oskola morun ibilli zan* (Burdinazko arrasteko txalupa handia intxaur oskola bezala ibili zen).

INTZIRIXE

- 1.- Intziria (“gemido”, “sollozo”, “suspiro”). *Goiko txakurrak intzirixe itzalaauke* (Goiko txakurrak intziri tristea du). *Intzirixe entzuten da bañe, eztakiau nunditatorren* (Intziria entzuten da ordea, ez dakigu nondik datorren).
- 2.- *Intzirike*. Intzirika, intziri eginez (“lanzando sollozos”). Pertsonak nahiz animaliek oinazea edo atsekabea adierazteko modu bat. *Intzirike nearrez da ori umioi* (Ume hori negarrez intzirika ari da).

INTZIRRIKATUN

Ateari zirrikitua utzita, erdi zabalik, erdi itxita (“una puerta medio cerrada con rendija”). *Ati intzirrikatun laga neban pauso otsa obetua entzuteko* (Ateari zirrikitua utzi nion pauso hotsak hobeto entzuteko). Honen sinonimoa: *intzirrikaturan*. *Ati intzirrikaturan laga genduk apropos* (Ateari zirrikitua utzi genion nahita). *Intzerrekaturun* ere entzun daiteke.

INTZIRRIKATURI

Zirrikitua (“rendija”). *Atiai intzirrikaturi laga netzan* (Ateari zirrikitua utzi nion). *Intzirrikaturin bixkat laga atiai zeñ pasaten dan ikusteko* (Ateari zirrikitu apur bat utzi nor pasatzen den ikusteko). *Intzerrekaturi* ere bai.

ÍÑOR

- 1.- Norbait, inor (“alguien”). *Iñór etortemara esan ni gaur enazela agertuko* (Norbait etortzen baldin bada, esan, ni gaur ez naizela agertuko). *Iñór etorrireela?* (Norbait etorri al da?).
- 2.- Inor (“nadie”). Ezezkako esaldietan. *Ni sartu nazenin an ezeuan iñor* (Ni sartu naizenean han ez zegoen inor).
- 3.- *Iñói ez esán-e!* Ez esan gero inori! (“no se lo digas a nadie”).
Aldez aurretik inori ez esateko aholkua emanez nork edo nork zerbait kontatzen badigu, guk ere prezio berean, hots, aholku hori emanez azal diezaiokegu sekretua hurrengoari. Horixe izaten da herrian zehar ezkutuko kontuak zabaltzeko modua. *Iñói ez esan e!*, horrek esan nahi du, hurrengoari ez esateko nork kontaktu dizun. *Iñói ez esan-e, bañe, Pedro ezkontzen dala entzun dot* (Inori ez esan, baina, Pedro ezkontzen dela entzun dut).
- 4.- *Iñona*. Norberarena barik beste norbaitena. *Iñonaran gauzaik eztoxun artu* (Beste norbaitena den gauzarik ez ezazu hartu). *Ori iñonara* (Hori norbaitena da). *Iñon etxin ena sartuko permisoik eukibaik* (Beste norbaiten etxean ez naiz sartuko baimenik izan gabe).
- 5.- *Iñonaiezza*. Baztertuta, abandonatuta; inork nahi ez duela (“abandonado/a”). *Or da ori bateloi iñonaiezza* (Hor dago batel hori inork nahi ez duela).
- 6.- *Iñonaiezza*. Ugaritasuna (“abundancia”). *Atzo bazkattan, txanpaña iñonaiezza* (Atzoko bazkarian xanpaina barra-barra izan zen).

IÑÓX

1.- Inoiz (“nunca”, “jamás”). Ezezko esaldietan. *Ni ena ona iñox-be etorri* (Hona ez naiz inoiz etorri).

2.- Inoiz, noizbait (“alguna vez”). *Iñox ikusi ixan dot ori erdi eranda* (Inoiz ikusi izan dut hori erdi mozkortuta).

Ordea, ezezkoak ez diren testuinguruetan, “noizbait, inoiz edo behin” ematen du aditzera. *Inox etorri ixana ona* (Noizbait etorri izan naiz hona).

3.- *Iñoxko denporan*. Garai batean (“en cierta época”). *Inoxko denporan geu-pe etten genduzen olako astokexak* (Garai batean guk ere egiten genituen horrelako astakeriak).

Toribio Etxeberriak (*iñoi*zko denboran) dionez Eibarren geroari aipamena egiten duen lokuzio modura erabiltzen dute. “*Iñoi*zko denboran ni biarrian baziña...” (Noizbait nire beharrean aurkituko bazina...).

IÑUNDIK IÑOA

Inola ere (“de ninguna de las maneras”). Ezezko testuinguruetan. *Danok asi giñan bille, bañe iñundik iñoa eziñ ixan gendun topa* (Denok hasi ginen bila, baina, ezin izan genuen inola ere aurkitu).

IÑUZENTE EUNE

Inuzenteen Eguna (“día de los Santos Inocentes”). Abenduaren 28a. *Aurretixaz pentsaten jarten giñan iñuzente eunin zer eiñ* (Aldez aurretik pentsatzen jartzen ginen Inuzente Egunean zer egin).

Urteko gainontzeko egunak ere guk nahiko Inuzente Eguntzat hartzen genituen arren, egun horretan bazirudien bihurrikeriak egiteko lizentzia ematen zitzaigula. Ez genuen ez, aukera hori alferrik galtzen. Gutxienez, parean pasatzen ziren emakumeek soinekoan edo berokian amua sartuta zintzilik eramaten zuten zerbait. Hortik aurrera bururatzen zitzaigun gutzia; eta atzetik kantatu: *Iñuzente poptente, txakurran buztena tente*.

IÑUZENTEKEXI

1.- Inozokeria (“tontería”). *Ori iñuzentekexire ta eztoizu emon olako inportantzirik* (Hori inozokeria bat besterik ez da, eta ez iezaiozu eman horrelako garrantzirik). *Zutzako iñuzentekexi ixan da bañe berantzatz* ez (Zuretzat inozokeria izan da baina, beretzat ez).

2.- *Iñuzentekexak*. Txorakeriak, lelokeriak (“sandeces”). *Areanazuz? Arek iñuzentekexak bakarrik esangotzuz* (Harengana zoaz? Hark inozokeriak baizik ez dizkizu esango).

3.- *Iñuzentekexatan*. Inozokerietan. *Beti zabiz zu iñuzentekexatan* (Zu beti ari zara inozokerietan).

IÑUZENTETU

Lelotu, tentel bihurtu (“atontarse”). *Iñuzentetu eiñtza ala ze pasaten gatzu?* (Lelotu egin zara ala zer gertatzen zaizu?). *Berbetan asiakuen da iñuzentetute laga zittuzen* (Hizketan hasi zitzairen eta lelotuta utzi zituen). *Ganorabaiko berbak esan da iñuzentetute eukirau* (Ganorarik gabeko hitzak esan eta lelotuta eduki du).

IÑUZENTI

1.- Ergela, tentela, kaikua, inozoa (“idiota”, “anormal”). Izenondo hau beti botatzen da irain modura, eta hartu ere bai. *Ori beko mutilloi iñuzente andi bata* (Beheko mutil hori tentel handia da). *Ezatte iñuzenti ixan* (Ez zaitez ergela izan).

Zerbait gutxietsi edo mesprezatu nahi denean, berba honetaz baliatzen gara parekotasuna sortzeko. *Iñuzenti mouko kajiaz zatoz? Kaja naturala ekarrixu!* (Ezertarako balio ez duen kaxa ekarri duzu. Ekar ezazu behar bezalako kaxa). *Iñuzenti lakoxe telefonu ekarrirabe* (Ganora gabeko telefonoa ekarri dute).

2.- Buruko nahiz motrizitateko gabeziaren bat zuena (“persona afectada por algún síndrome, parálisis, o alguna otra enfermedad semejante”). Gaur egun, horrelako gaixoei beste era batera deitzen zaie. *Orreik ume bat eukiben iñuzenti* (Horiek ume ezindu bat izan zuten).

Bazen Carmen izeneko andre bat Kale Handian bizi zena. Buruan bazuen ezintasun apur bat. Garai hartan, errukirik gabe eta gordin, horrelakoari *iñuzenti* deitzen zitzaion, beraz, *Karmen Iñuzenti*. Beldurrik handiena saguak ematen zion. Horregatik guk Carmen ikusten genuen bakoitzean beregana hurbildu eta, “*sau-sau!*” deiadar egiten genuen. Korrika hasten zen beldurrez zalaparta bizian. Baina, horrelakoetan, hantxe egoten zen hurbil emakumeren bat guri errieta egiteko: *Andra kottauai bakin eziñddotzazue lagaela? Neuk esangotzat zueneko amai* (Ezin al díozue bakean utzi emakume gaixoari? Nik esango diot zuen amari). Beste guztia bost axola zitzaigun, baina, azken zati horrek sortarazten zigun kezka, gure amari esango ote zion ala ez. Esaten bazion *denporali* (etxean ekaitza), bestela *kalma ta bare!*

ÍON

Itxaron, egon (“espera”). *Eon* (egon) maizagotan entzungo dugu, baina, *ion* aldagaia ere sarri, batez ere Kale Handikoen ahotan. *Noazuze? Ion ba, ondioik eztou amattute!* (Nora zoazte? Itxaron apur batean, oraindik ez dugu bukatu eta!). *Zu íon amentxe trankill geu etorriarte* (Zu egon hemen lasai gu etorri bitartean).

IPÁR AGILLOI

Itsas azalean nahasketa sortzen duen olatua: *olato nastosu. Ipar agilloi, iparra kalmaten danin atattendau* (Ipar-ekialdeko olatua baretzen duenean sortzen den olatua).

IPARRA

1.- Ipar ekialdeko haizea (“viento del nordeste”). Gure paraje hauetan jotzen duen haizerik hotzenetakoa. Horregatik, sarri, *baltza* izenondoa ezartzen zioten haize mota honi: *ipar baltza. Gaur ondo jantzi ipar baltza dabill-dde* (Gaur ondo jantzi ipar ekialdeko haizea baitarabil).

Iparra soilik esaten denean “ipar ekialdeko haizea” ulertzen dugun arren, batzuetan *iparraxi* (ipar ekialdeko haizea) esaten dute arrantzaleek. *Alako baten, derrepente iparraxi ataban* (Bat-batean ipar ekialdeko haizea atera zuen). Gure kostaldean, ipar ekialdeko haizeak jotzen duenean beti izaten da hotz. Horregatik, esan beharrik ez legoke; hala ere, hotz horrek mugak gainditzen dituenean, izenlagun hori (hotza) azaltzen zaigu. *Iparraxi ebillen otza* (Ipar ekialdeko haize hotz-hotza zebilen).

Zenbaitetan haize honek (*iparrak*) “*berdi*” adjektiboa ere hartzen du: *ipar berdi. Iparra ebillen berde* (Ipar ekialdeko haize fin-fina zerabilen). Itsasoan lanean ez uzteko moduko bizitasunaz jotzen duenean erabiltzen dute Ondarroako arrantzaleek.

Ipar ekialdeko haizeari *iparra* deitzen badiogu, iparrari nola deitu? *Norteko axi. Ikus, norteko axi.*

2.- Toteltasuna, esanezina (“tartamudez”). Totelka hitz egiten duenaren ezaugarria. *Orrek mutillorrek len iparra eukan da on eztauke ba-pe* (Mutil horrek lehen toteltasuna zuen, eta orain ez du batere). Batzuek “*iparra*” etengabe izaten dute, baina, urduri jartzen direnean areagotu egiten zaie; beste zenbaitek, urduri jartzen direnean baizik ez dute izaten. Beste batzuek hizketan bai baina, kantatzen ez. Iparra dutenen artean denetik dago; tartean *bettankorrek* (begitankorra: “suspica”). Iparra ez daukatenen artean ere badira begitankorrek, jakina!

Toribio Etxebarriak dio horrelako akatsa dutenei Eibarren *tartakua* deitzen zitzaiela. Adibide hau dakar: “*Tartakua zanetik, kapillia esan biarrian esaten eban kakapillia*”.

IPARRAUTSE

Itsas ertzean nabari den iluntasuna; ur ertza beltza ikusten da. *Iparrautse* ikusten denean, ondoren iparrak jotzen du.

IPÍÑI

1.- Ipini (“poner”). *Zopi berotzen ipiñixu* (Ipini ezazu zopa berotzen). *Otz andixera ta arrañak balkoiñ ipiñittuaz* (Hotz handia egiten du eta arrainak balkoian ipini ditut).

Garai batean ipini zer egin zitekeen? *Ure berotzen, lapiku sutan, umin jateku, umi nearrez, plantxi berotzen, esni sutan. Bañe, ordun de on, peligrosuena, atte ero ama bero-bero eiñdde ipintti* (Hala ere, bai orduan eta bai orain, arriskutsuena aita edo ama haserre bizian ipintzea). Batzuen espezialitatea hain zuzen ere horixe da: *Bake santun dana erneaten ipintti* (Bake santuan dagoena ernegatuta ipintzea).

2.- Berotuta ipini, haserre ipini, haserrarazi. Kasu honetan “*ipiñi*” berba soil-soilik erabiltzen dugu. *Enaxun ipiñi bestelaik arpexe apurtukotzut-eta* (Ez nazazu haserre ipini bestela aurpegia txikituko dizut eta).

IPURDIXE

Ipurdia (“trasero”, “culo”). Testuinguru gehienetan *popi* erabiltzen dugu. Ordea, ume txikiei dagokionez, ipurdia “erreta” zutenean berba hau sarri erabiltzen zuten andreek: *Umi nearrez da ta beatuizu ia ipurdixe erretauken* (Umea negarrez ari da, eta begira iezaiozu ea ipurdia gorria duen).

Gure artean, adibidez, “ipurdi bistan” ez da sekula esan, *popabistan* baizik.

Aulestiar emakume batek (Benina Lasuen Urkidi) kontatu zidan, egun batean aulestiar batzuen artean *ipurdixe* berbaren inguruan eztabaida sortu eta honela esan omen zuen gizon batek: *Batzuk ipurdixe esatedjuek, eta beste batzuk eperdidje. Zelan esan bidjuau ba?* Hori kontatu eta Beninak honela galdetu zidan:

- *Zueik zelan esateozue ba?*
- *Guk, ez ipurdixe ta ez eperdixe. Guk, popi.*

IPUTARGIXE

Ipurtargia (“luciérnaga”). Ilunetan ikusten zaien argitasun hori, emeek dute, arrek ez. *Iputargixe berbi entzuten gendun, bañe mamarru bera ezkendun ikusten, gabaz mendire ez giñan jutenda* (*Iputargixe* berba entzuten genuen baina, intsektua bera ez genuen ikusten gauzez ez baikinen mendira joaten).

Zomorro hori ezagutzen ez genuenean ere entzun egiten genuen makina bat aldiz argi makala zuen bonbilagatik: *Orrek bonbilliorrek iputargixapaño argi gitxia etten dau* (Bonbilla horrek ipurtargiak baino argi gutxiago egiten du).

IRABAZI

1.- Irabazi (“ganar”, “vencer”). Joko eta jolas gehienetan egiten zen irabazi ala galdu. Futbolearen parra (*enpate*) ere egin zitekeen. *Aringainga karreri zeñek irabazirau?* (Korrika apustua nork irabazi du?). *Orixoko estropari Zumaxak irabazirau* (Orioko estropada Zumaiak irabazi du). *Pelotan nik orrei errez irabaziko netzake* (Pilotan nik horri erraz irabaziko nioke).

San Joan bezperan kale bakoitzak bere sua antolatzen zuen; baina, azken finean kaleen arteko lehiatzat hartzen zen, hots, beste kale batekoek baino su handiagoa egin baietz. Horregatik, “*Kanttopekuk*” ginenok kantatzen genuen: “*Bat eta bi Kanttopik irabazi, iru eta lau Astilleruk galdurau...*” Astillerukoek aldiz, alderantziz: “*Bat eta bi Astilleruk irabazi, iru eta lau Kanttopik galdurau...*”.

2.- Dirua irabazi (“ganar dinero”). *Orko biargiñak gautegun dabiz biarrin. Nai neuke jakiñ orreik zemat irabazten daben* (Horko langileak gau eta egun ari dira lanean. Jakin nahiko nuke ea horiek zenbat irabazten duten). *Sasoi baten bai, bañe, on maiñeruk asko eztabe irabazten* (Garai baten bai, baina, orain arrantzaleek ez dute asko irabazten).

3.- Suspertu, indarra hartu, hazi (“crecer”). Pertsona, animalia edo landareei dagokienez. *Onek umionek ontxe-be irabazi eiñddau* (Ume hau orain ere hazi egin da). *Onek lorionek jun dan aspaldixan eztau gitxi irabazi* (Lore hau aspaldi honetan asko hazi da).

IRABAZIXE

Irabazia (“ganancia”). Jarduera ekonomikoaren ondorioz lortzen den etekina. *Ongun irabazixe makala eztabe euki* (Oraingoan irabazi ederra eskuratu dute). *Aurreko illin irabazi politte ataben* (Aurreko hilean irabazi polita lortu zuten).

Alogera edo soldata ere izan zitekeen. Eta soldata txikia bazen, *irabazixe meie*. Izan ere soldata dirutan ematen zuten kartazalean.

IRABIÑI

Aingiratarako nahiz legatzetarako aparailu indartsu eta sendoa.

“Apaxo inddar andiku beun eder bateaz; apaxo sendu. Eta euki biarrenin potxeri-ero, loruaz amo andixe. Aingiratako, eta leatzetako-be ibiltteben. Lena antxobatan ebizenin-de, gure atte famau zan, paratezinin zeozeattik, beti apaxu ureta ixun; erria beti. Amu ixatezan ba zimarroittako mouko amo andixe. Leatzetako ixatezan amo meiaua, bañe, amo andixe. Txitxarro andixe-ero, zer euan, enkarna ta part. Eltzen baban bien, da ezpaban tanbien. Leatzak ekarten zittun tartin-tartin. Orrettei esateakon irabiñi”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Aparailu indartsua, berun eder batekin; aparailu sendoa. Eta kordela eduki ordez, alanbrearekin amu handia. Aingiratarako, eta legatzetarako ere erabiltzen zuten. Garai batean, antxoatan ari zirenean, gure aitak sarri egiten zuen, zerbaitengatik geratzen zirenean, aparailua uretara; badaezpada ere bota. Amua izaten zen, hegalaburretarako moduko amu handia. Legatzetarako izaten zen amu meheagoa, baina, amu handia. Txitxarro handia, edo zegoena, amuan jarri eta uretara. Heldu ala ez, saiatu behinik behin. Legatzak ekartzen zituen tarteka. Aparailu horri deitzen zitzaion *irabiñi*).

IRAKIÑ

1.- Irakin (“hervir”). *Urak irakitten dabenin abisa* (Urak irakiten duenean abisatu). *Esni ontxe asire irakitten* (Esnea oraintxe hasi da irakiten).

Ura irakiten utzita ere ez zen ezer gertatzen. Esnea zaindu behar izaten zen kontu handiz. Goizeroko esneak irakin egin behar zuen, baina, gainez egin gabe. *Esni zaiñddu, eta irakitten dabenin sutatik ata ariñ* (Esnea zaindu, eta irakiten duenean sutatik atera azkar). Orain sutatik ez da ezer ateratzen. Sua itzali eta kito. Orduan ezin zen sua itzali. Sua itzaltzen bazen akabo.

2.- *Irakitten ipiñi*. Haserre bizian ipini. *Sartuza etxin de ama irakitten ipiñizu* (Sartu zara etxean eta ama irakiten ipini duzu). *Gixon batzuk andri segixan ipintteben irakitten* (Gizon batzuek emaztea berehala ipintzen zuten haserre bizian).

IRAULEZTA

Iruntzitara (“del revés”). *Jertsa iraulezta jantzitteakazu. Jantzixu era* (Jertsea iruntzitara jantzita duzu. Jantzi ezazu erara).

Aulestin *iruleztara* esaten dute. Jertsea edo kamiseta, *azpikuzgora* ezin da jantzi, baina bai atzekoz aurrera; *iraulezta* ere bai.

IRÁUN

Iraun (“durar”, “aguantar”). Gure artean berba arrunta ez izan arren, kili-kolo edo erdipurdi dagoen zerbaiti buruz esaten da. *Orrek estariorrek eztau asko gexa iraungo* (Apal horrek ez du luzaroan iraungo).

IRAZI

Askatu (“soltar”). *Amu eztozu ondo lotu. Tenggara txiki bat eitzatenin irazi eiñdde* (Amua ez duzu ongi lotu. Tirakada txiki bat egin diodanean askatu egin da).

“Txikotattik-eta “solta” esaten gendun. On, “orapillu eiñdde euan da, ikutoik eiñbaik, berez, irazi eiñdde”. Orapilluattik, “solta eiñdde”, bai, bañe, “orapillu irazi eiñdde”-be bai.

Zeozerre i tengaraka-tengaraka iual-da... “Ene! Irazi eiñdde”. On eztozu asko entzungo au berbiau; on, beti, solta”. (Arrizabalaga Arrizabalaga Santi).

(Sokagatik-eta, *solta* esaten genuen. Baina, “korapiloa eginda zegoen eta ukitu gabe, berez, *irazi* egin da”. Korapiloagatik, “*solta* egin da”, bai, baina, “korapiloa *irazi* egin da”, ere bai. Zerbaiti tiraka-tiraka eta... “Ene! *Irazi* egin da”. Orain ez duzu sarri entzungo berba hau; orain beti *solta*).

IRIBIXA

Irbiatu (“batir”). *Iribixa* arrautzi ettezan, da bera-bez sarri, arrautza-pe sobre ezin eoten-da (Irbiatu arrautza egiten zen, eta hura ere sarri ez, arrautzak ere soberan ez baitziren izaten).

Gure etxean sekula ez zen erabili izan berba (*iribixa*) hau. Honen ordeztu gaztelania “batutik” hartutakoa: *batiu* (“batir”). Ondarroan bertan beste etxe batzuetan beti *iribixa*. *Auxe arrautziau iribixaxu* (Irabia ezazu arrautza hau). *Iribixa* ere entzun izan dut.

IRIONDO ARRAÑE

Iriondo kontserba fabrikako nagusiak erosten zuen antxoa txikia. Ia 40ko edo 43ko antxoa guztia berak hartzen zuen Ameriketara bidaltzeko.

“Lena, antxoba txikixe, ori berroiku-ero Iriondok artzeban. Ameriketa-ero bixaltzeban arek. Iriondok artzebalako, orrei antxoba txikixorrei “Iriondo arraño” esateakon. Fileti etteko-ta beste batzu-pe artzeben olako txikixe, bañe arek latan bixaltzeban. Arek artzeban asko ori arrañoi”. (Urbietza Etxaburu Ane).

(Garai batean antxoa txikia, hori berrogeikoa-edo Iriondok hartzen zuen. Ameriketara-edo bidaltzen zuen hark. Iriondok hartzen zuelako, antxoa txiki hori “*Iriondo arraño*” deitzen zitzaion. Filetea egiteko-eta, beste batzuek ere hartzen zuten horrelako txikia, ordea, hark latan bidaltzen zuen. Neurri horretako arraina hark ugari hartzen zuen).

“Iriondo arraño, 40ku, 42ku, 45eku-te ixatezan ori arrañoi. Iriondok artzeban ori arrañoi Ameriketako ixatezan. Blon-epe olakoxi artzeban barrilletan prepaata bixaltzeko, fileteik eiñbaik, Holanda. Are-pe Iriondo arraño artzeban. Ordun 40ku-te arraiñ ona zan; 35eku, “Don Juan”. Ordun 24ku-te, 25eku-te ixte entzun-be ezan etten, da on 21eku-be atrapa etten dabe”. (Aristondo Agirre Tomas).

(“*Iriondo arraño*”, 40koa, 42koa, 45ekoa-eta, izaten zen arrain hori. Iriondok hartzen zuen arrain hori Ameriketarako izaten zen. Blon-ek ere horrelakoa hartzen zuen, kupeletan prestatuta bidaltzeko, fileterik egin gabe, Herbereetara. Hark ere “*Iriondo arraño*” hartzen zuen. Garai hartan 40koa arrain ona zen; 35ekoa “Don Juan”. Orduan, 24koa edo 25ekoa ia entzun ere ez zen egiten, eta orain, berriz, 21ekoa ere harrapatu egiten dute).

IRIXAK ETA BURDIXAK

Testuinguru jakin batzuetan ugaritasuna aditzera emateko erabiltzen dugu lokuzio hau. *Atzo zarren bazkattan batu zinak gitxi ezeben jan. Irixak eta burdixak!* (Atzo zaharren bazkaritara hurbildu zirenek ez zuten gutxi jan. Ikaragarri!).

Honetan behintzat *ganaruk* esan ordeztu *irixak* (idiak) esaten dugu. Arrantzale herri batean ñabardura hori egitea ez da gutxi.

IRIZILLE

Idizila, zigorra (“látigo”, “vergajo usado para castigar”). Jotzeko erabili ohi den makila edo bestelako tresna malgua. *Lena, esatebenez, auazillak-eta irizillaz joteben* (Garai batean, esaten zuten, aguazilek idizilaz jotzen zuten).

Ordea hitzaren osaketari begiratzen badiogu: “idi – zil”. Idia: zezen zikiratua. Zila: zilborrestea, zakila. Beraz, hortik atera dezakegu antzina, jotzeko erabiltzen zuten tresnak zer edo nolakoak ziren. “Vergajo: verga del toro, que después de cortada, seca y retorcida, se usa como látigo”.

Aguazilek eta maisuek izaten zituzten *irizillak* gu jotzeko; apaiz batzuek ere bai. Etxean ez zen izaten tresna berezirik jotzeko; parean zegoenaz. Gure amak erratz kirtenaz eta zapatilaz, eskura horiek izaten baitzituen. Kanean norbaitek jotzen bagintuen, eskuaz. Zaldiekin garraiaketan ibiltzen zirenek ere (*Arrokero eta konpañia*) *irizillaz*. Gaur egun nolakoak dira jotzeko tresna horiek? Ez dago. Gizarte aurreratu moderno honetan ezin baita inor, inoiz, inon jo. Galdetu bestela kuartel eta komisarietatik pasatu diren batzuei!

IRU-LAU

Gutxi batzuk, hiru edo lau, hiruzpalau (“*unas/os pocas/os*”). *Osaba Jonek bixaldutako iru-lau antxoba jandouz bixon artin* (Osaba Jonek bidalitako hiruzpalau antxoa jan ditugu bion artean). *Gaur eztot ixte atrapa: iru-lau txibi* (Gaur ez dut ezer harrapatu: hiruzpalau txipiroi).

IRUNTSI

Irentsi (“*tragar*”, “*devorar*”). *Gosiaz etorri zan da platerkara inddarra iruntsi eiban* (Gosez etorri zen, eta platerkada babarruna irentsi egin zuen).

Berba honek gure artean, “*irrikaz eta azkar jatea*” besterik ez du esanahi. Izan ere janariaren testuingurutik kanpo ez dugu erabiltzen.

IRUNTZE

Ihintza (“*rocío*”). *Goxeko iruntze laste bapeztura euzkixak urten dabenin* (Goizeko ihintza laster desegin da eguzkia irten denean). *On eueldi epel-epelara, bañe, bart iruntze eiñddau* (Orain epel-epel dago baina, bart ihintza egin du).

ÍSO

So, iso. (“*voz con que se detiene a los animales de carga*”). *Guk zamarreruaz kalintzir bake santun ixun astuai esaten gentzan “iso!” ia geatzezan, bañe, alperrik, astuk eztozkun jamonik etten, aurrea jutezan a beran birin. Ostea, zamarreruk “iso!” esan orduko geatu ettezan. Guk oixe eziñ entendi* (Kanean barrena kale-garbitzailearekin, bake-bakean zihoan astoari esaten genion “*iso!*”, ea geratzen zen baina, alferrik, astoak ez zigun jaramonik egiten, aurrera joaten zen hura bere bidean. Aldiz, zakar biltzaileak “*iso!*” esan orduko geratu egiten zen. Guk ezin genuen hori ulertu). *Gixonaneko baserriko Narziso ikusi te entzuten gendun sarri ganaruai “iso!” esaten. Ganaruk Narziso etteotzen jamon (Gixonaneko baserriko Narziso ikusi eta entzuten genuen sarri idiei “iso!” esaten. Idiek Narzisorik egiten zioten kasu).*

ISOPU

Isipua (“*hisopo*”). *Isopu elixako gauzi zan, bañe danok ezautzen gendun eun guztin elixan sartu eoten giñan-da* (Isipua elizako tresna zen, ordea, denok ezagutzen genuen egun osoan elizan sartuta egoten baikin).

Ur bedeinkatua jaurtitzeko erabiltzen den tresna da. Tresna: zurezko nahiz metalezko kirten ederra, eta muturrean metalezko bola zuloduna. Koparen formako ontzi metalezko dotore batean sartuta egoten zen, ur bedeinkatuta. Ontzia akolitoak edo sakristauak izaten zuen behar zenean apaizari eskaintzeko; honek, isipua hartu, eta bedeinkatu behar zuena isipuz ziprztintzen zuen. Eliza barruko mila zeremoniaz aparte, bedeinkazio ugari izaten ziren: etxea, txalupa, denda, autoa, kamioia, batela...zernahi. Apaizak latinez esaten zituen (*entendi*, *tamañun*) otoitzez aparte, bedeinkatzeko isipua behar zen.

Sakristian apaizik ez zegoenean, guk (akolitoak) ere elkarri botatzen genion isipuz ur bedeinkatua. Ondo bedeinkatuta geunden; baina, horrek ez zuen balio! Isipuz elkarri ziprztinak botatzen genizkionean, guk behintzat begiak itxi eta aurpegiaz egiten genuen keinurik. Makina bat bider ikusten genuen apaiza isipua hartu eta hildakoa bedeinkatzen, ziprztintzen. Haiek ez zuten zirkinik egiten.

ISTILLU

Itilua (“enredo”, “jaleo”). Gaur egun nekez entzungo duzu gure herrian berba hau. Honen ordez honako hauek erabiltzen ditugu: *nasti, folloi, eskandalu, enpatxu...* Berba hau aitari entzun izan nion. Horrek esan nahi du, nahiz eta orain ez erabili, lehenago arrunta zela. Bisigu sasoiko gertaerak kontatzen ari zela, honela esan zuen:

“Potrotsin juten giñan danok, dana emonda, alkarren gañin. Kala alla ta danok tretzi bota nai... Istilluk eotenzin” . (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Makinari dena emanda azkar joaten ginen denok elkarren ondoan. Arrantza lekura heldu eta denok tretza bota nahi izaten genuen... Istiluak sortzen ziren).

ITSÓ-ITSOKA

Itsu-itsuka (“a la gallinita ciega”). Garai hartako umeen jolasa. Leku itxi batean, zapi batez begiak estalita zituenak norbait harrapatu eta ezagutu egin behar zuen nor zen. Ezagutzen bazuen, harrapatua izan zenari estaltzen zitzaizkion begiak, eta jolasak segi egiten zuen. *Gaur itso-itsoka ibilliga elixopin* (Gaur itsu-itsuka ibili gara zimitorioan).

ITSÚ

1.- Itsua (“ciega/o”). *Erri guztittan eotendi itsuk* (Herri guztietan izaten dira itsuak).

Hurbiletik ezagutzen genuen bat: Alejandro itsua (*Alijandro itsu*). Aldi batean gure auzoko lehen solairuan bizi izan zen. Konparaketarako balio izaten zigun: *Aurre aurrin dakazu te eztozule ikusten? Alijandro itsupaño gitxia ikusteo zu* (Hor aurrean duzu eta ez duzula ikusten? Alejandro itsuak baino gutxiago ikusten duzu).

Bestelako akats fisikoak zituztenei burla lasai egiten genien. Herrenari (*kojuai*) burla egiten genionean pertsona helduek mehatxua botatzen ziguten: *Jangoikuk kastigu emongotzu te zeu-be olatteik geatukoza* (Jainkoak zigortu egingo zaitu eta zeu ere horrelaxe, herren, geratuko zara). Makina bat burla egiten genien, baina, ez ginen herren geratu. Herrian baziren herrenak, itxura batean pozik eta alai bizi zirenak.

Itsuaena beste kontu bat zen. Inoiz ez ginen itsuari burla egitera ausartu. Errespetu eta pena sortarazten ziguten. Gainera mehatxuaz oroitzen ginen: *“Zeu-be olatxeik geatukoza”*. Herren geratzea ezbeharra izango zen, baina, eramangarria iruditzen zitzaigun. Nolanahi ere, “itsu geratzea” gauza seriotzat jotzen genuen. Horrelakorik ez genuen nahi ez inorentzat eta ez geuretzat.

Badugu kontraesanez beteriko konparaketa, zerbait oso prest, esku-eskura dugunerako: *Itsun beixe baño prestua* (Itsuaena begia baino prestago, eskurago).

2.- Zaletasunez amorratua. Zerbaitetara erabat zaletua. *Pastelantzako itsure* (Pastel zale amorratua da). *Perrotxikuntzako itsure, bañe, txarrak eta onak ondo ezautzeottuz* (Perretxiko zale porrokatua da, baina, txarrak eta onak ongi bereizten ditu).

ITSUELU

Begibakarra (“tuerto/a”). *Orreneko osaba Faustino itsuelu zan bañe, patroí famau* (Horien osaba, begibakarra zen baina, lemazain abila).

Begibakarra adierazteko gure garaian *“bei potxolu”* erabiltzen zen maiz. Eta gure aurrekoek *tuer* edo *tierra*. Kale-garbitzaile bati, behinik behin, Migel *“Tierra”* esaten zioten akats hori zuelako. *Itsuelu* berba berriz, lehen maiz erabiltzen zena, aspaldian entzun gabe nuen, eta gure izeba Edurnek (*Kresalako* Edurne) esan zuen beheko pasadizo hori kontatzean:

“Jostune zan Rosario Pixpiriti. Ori zan jostune fama andiku, famau. Ori bixi zan tia bateaz, da tia zan olakoxe... pipak eta saltzen zittune. Guk Martiña-Martiñe esaten geuntzan. Guk olatteik esaten geuntzan. Martiña-Martiñe desixena zan bañe, guri eztozkun txarto artzen berak. Da eun baten jungakon itsuelo bat, tuertu, bei bat faltaakona. Eta, “Hola, Martina-Martina!” esatzen. “Dos maridos he tenido y ninguno tuerto”, kontestatzen Martiñak”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Rosario “*Pixpiriti*” jostuna zen. Hura zen sona handiko jostuna. Izeba batekin bizi zen, eta izeba zen horrelako... ekilore-haziak eta horrelakoak saltzen zituena. Guk *Martiña-Martiñe* esaten genion. Guk horrela deitzen genion. *Martiña-Martiñe* goitizena zen, baina guri ez ziguk berak gaizki hartzen. Eta egun batean joan zitzaion begibakar bat, begia falta zitzaion bat. Eta, “Hola Martina-Martina!” esan zion. “Dos maridos he tenido y ninguno tuerto”, erantzun zion Martinak).

ITSUMUSTUN

Arrapaladan, lasterka, inguruko ezeri begiratu gabe (“precipitadamente”, “atropelladamente”). *Itsumustun ez asi gauzak botaten; ondo beatu ze botateozun* (Itsumustuan ez hasi gauzak botatzen; ongi begiratu zer den botatzeko eta zer ez). Honen sinonimoa: *itsumustuke*.

ITSÚN

Itsuan, inguruko ezer ikusi gabe, arriskuez ohartu ere egin gabe. Eta indartu nahi dugunean: *itso-itsun* (itsu-itsuan). *Itso-itsun ixun koñatuana. Garbittukoban. Eskerrak neuk agarranetzan* (Itsu-itsuan zihoan koinatuarengana. Akabatuko zuen. Eskerrak nik heldu nion).

ÍTTO

Ito (“ahogar”). *Saturrango plaxan makina bat itto ixandi* (*Saturrarango* hondartzan makina bat ito izan dira). *Bafora ondua zan da gixon guztik ittozin* (Txalupa hondoratu zen eta gizon guztiak ito ziren).

Itsasoan makina bat ito izan da. Mozkortuta errekarera erori eta itotakoak ere ezagutu izan ditugu; portuan txalupa artera erorita itotakoak ere bai.

Barrez ito denik ez dugu inor ezagutu. Ordea esan egiten da: *Asi zan antxiñako kontuk kontaten da barrez itto eñ giñan* (Antzinako kontuak kontatzen hasi zen eta barrez lehertu egin ginen).

Ito, diruz egin daiteke, eta egarritz ere bai. Dena den bi aukera horietan, hobe diruz itota bizi egarritz itotzea baino. *Diruz ittota bixiri orreik* (Diruz itota bizi dira horiek). Garbi dago diruz itota “bizi” egiten dela.

ITTObIARRA

1.- Ito beharra, estutasun handia (“axfisia”, “ahogo”). *Arrañe jaten euala eztarrixan azurren bat geatuakon da ittobiarrarra allaakon* (Arraina jaten ari zela eztarrian hezurren bat geratu eta ito beharrean, estutasun galanta pasa zuen). *Etxea sartu nittanin ittobiarrin euan eztulke* (Etxera sartu nintzenean ito beharrean ari zen eztulka).

2.- *Ittoteko klásin*. Itotzeko zorian. *Asarratuzin, agarratzan kokotetik eta ittoteko klasin eukiban denpora luzin* (Haserretu ziren, heldu zion lepotik, eta luzaroan eduki zuen itotzeko zorian).

ITXOSATI

Itsasoratzea, itsasora arrantzara joatea, itsasoratze unea, itsasoan lanean aritutako aldi jakin bat (“salida a la mar”). *Eueldi txarra emon dau eta bixar eztakau itxosateik* (Eguraldi txarra dago iragarrita, eta bihar ez gara itsasora joango). *Azkanengo itxosati politte ixan gendun* (Itsasora joan ginen azken aldian arrain dezente harrapatu genuen). *Bixar goxeko lauretan dakau itxosati* (Bihar goizeko lauretan dugu itsasoratzea).

Bisigutarako deitzen zutenak izendatuta zeuden. Ordea, beste itsasoratze guztietarako txalupako gazteenak deitzen zuen. Aitari ez nion galdetu txalupako mutikoa nork esnatzen zuen, garai hartan (duela 80 edo 90 urte) ez baitzen iratzargailurik.

“Neun-de, itxosate gitxi ettezan ordun; denporai-pe ezan eoten, da txalopa-pe txikixazin areik. Itxosatik neun eongozin-ba, iru-lau itxosate. Neun jeneralin sardiñi-be eotezan, bañe, sardiñi baño bestelako arraiñ zatarra; arraiñ zatarra esateako bobiai-te, txitxarruai-te, olakoxiai. Eta sardiñaku-sardiñaku uraku ixatezan”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Neguan itsasoratze gutxi egiten zen garai hartan; batetik eguraldi onik ez, eta bestetik, orduko txalupak txikiak. Neguan hiruzpalau itsasoratze baino ez ziren burutzen. Neguan ere sardina egoten zen, ordea, sardina baino bestelako arrain zatarrak, arrain zatarrak deitzen zaio... bogari, txitxarroari eta horrelakoari. Eta sardina harrapatzeko garaia, berariazkoa, uda izaten zen).

ITXOS-BISTI

Itsasora bista (“vistas al mar”). *Itxos-bistabaik ni ezingo nittake bixi* (Itsasoa ikusten ez den leku batean ezingo nintzateke bizi). *Urrengo erosten doten etxi itxos-bistiaz ixangora* (Hurrengo erosten dudak etxeak itsasora bista izango du). *Itxos-bisti betire politte* (Itsasora bista izatea gauza ederra da).

ITXOSKABRI

Krabarroka (“cabracho”). Kolore gorriko gorputz sendoa duen arantzez beteriko arraina. Eztena izaten du bai lepoan eta baita sakatsean ere. Kostaldeko harkaitzetan harrapatzen da. Betidanik izan da guztiz preziatua arrantzaleen artean. *Itxoskabrik espixe sartzemotzu, euealdixea ederra!*” (Krabarrokak eztena sartzen badizu, aberia galanta egingo dizu).

“Gizona ta bixok iual anguz, anguz, de esatenetzen: “Zueik gizon utsak txikiteurako Alameran batzen zazenin, ederto, alkarreaz kontuk esaten gustoa. Da ni ezineike iñoaz para ala?”. “Bai andri, parako eza-ba! Zu parateza erozeaz; bañe, arrañe baziñake itxoskabri: danin enpatxateaz”. Itxoskabrik aĩn ddauke ezpi asko! A enpatxatemara, penaza libraten; palankik dzi engorau, bañe, itxoskabrik ez”. (Arauco Akarregi Begoña).

(Senarra eta biok kalean zehar bagoaz, bagoaz, eta honela esaten nion: “Zuek gizonok, basoerdiak hartzeko zuhaiztian elkartzen zaretenean, orduan bai ederki, gustura elkarrekin kontuak esateko. Ni berriz, ezin naiz inorekin geratu?”. “Bai, andrea, ez zara geratuko ba! Zu edozerekin geratzen zara; baina, arraina bazina krabarroka: leku guztietan kateatzen zara”. Izan ere krabarrokak hain du ezten asko! Hura kateatzen bada, zaila izaten da libratzen; panekak aise egingo du irrist, ordea, krabarrokak ez).

ITXOSO BETÍN

Itsaso zabal osoa harrapatzen duela. *Itxoso betin ebillen atun sardi* (Itsaso zabal osoa harrapatzen zuen atun sarda zebilen).

ITXOSU

1.- Itsasoa (“mar”). *Itxosuk asko emoten dau bañe, lantzin-lantzin disgusto galanta-pe bai* (Itsasoak asko ematen du baina, tarteka nahigabe latzak ere bai).

Gure ikuspegitik begiratuta, mundu honek hiru zati zituen: *zeru, itxosu* eta *liorra*. Arrantzaleak *itxosun* ez bazeuden lehorrean (*liorrin*) zeuden. *Itxosun zazenin, beti liorrea etorteko desiaten* (Itsasoan zaudenean, beti lehorrean etortzeko desiatzen). Dikotomia hori arrantzaleentzat garrantzizkoa zela nabaritzen genuen: *itxosu te liorra* (itsasoa eta lehorra).

Baserritar emakume batek (Tomas Urkidi Maruri, Aulestikoa), bazekien marinelen semea nintzela, eta honela esan zidan egun batean: “*Marinelak itxosuko nekazaixek dire; areik antxe jasoten dabe nekin zarixe*”.

Itsasoan urte luzeetan jardun duenagatik esaten da, *itxosuk apurtzen* (itsasoak apurtzen) ibili dela. *Gure atte berrotamar urtin ibilli zan itxosuk apurtzen* (Gure aita berrogeita hamar urtean ibili zen itsasoan).

Olatu handia eta itsasoa haserre agertzen dela adierazteko *itxoso andixe* dagoela esaten da, eta soilik *itxosu* dagoela ere bai. *Gaur itxosura* (Gaur itsaso zakarra dago).

2.- *Itxosa*. Itsasora (“a la mar”). *Sasoi baten txalopa txiki asko euan da maiñeruk falta etteben. Amar-amaike urteaz, bultun bixkat eukana itxosa*. (Garai batean txalupa txiki asko zegoen eta arrantzaleak falta ziren. Hamar edo hamaika urterekin, gorputza egina zuena itsasora bidaltzen zuten).

Lehorreko ogibide berezietatik aparte (*eletrizisti, mekaniku, arotza, zapateru, boteru, lateru...*) eskolarik ez zuenarentzat irtenbide bakarra zegoen: *itxosa*. Herriko gizonezkoen ehuneko laurogeita hamarra *itxosa* joaten zen. Eguneroko bizitzan ere oso maiz entzuten genuen *itxosu* berba adlatibo (nora?) kasuan: *itxosa*. *Bixarguz itxosa* (Bihar goaz itsasora). *Attak-eta urten dabe itxosa* (Aita-eta irten dira itsasora). *Noizuze itxosa?* (Noiz zoazte itsasora?). *Olako euealdixaz itxosa urten dabe?* (Hain eguraldi txarra egon eta itsasora irten dira?).

Gure gurasoen belaunaldiko mutiko asko eta asko, zortzi edo bederatzi urterekin, txalupak (beraien aita eta osabak) itsasoratzen zirenean, *Mollatik* (Nasa Kalea) hasi eta portuko azken moilaraino txalupari jarraituz, negarrez joaten omen ziren, “*nik itxosa nairot*” (nik itsasora joan nahi dut) behin eta berriro errepikatuz. Gure aita hamar urte bete ondoren hasi zen itsasora joaten. Baina, bera bizitza osoan hantxe aritu, eta bizimodua handik atera zuen arren, aitak itsasora joateko aholkurik ez zigun inoiz eman; beti kontrakoa: “*Itxosu goorrara. Ori ezta biximoru. Albozue itxosa ez jun gero!*” (Itsasoa gogorra da. Hori ez da bizimodua. Ahal izanez gero, inondik inora ez joan itsasora).

3.- *Itxosun sartú*. Itsasora joaten hasi, itsasoan lanean hasi, txalupa bateko arrantzale bihurtu (“empezar a ir a la mar”). *Sasoi baten jenti gazteik sartzezan itxosun* (Garai batean jendea oso gazterik hasten zen itsasoan lanean).

“Trentaiotxon sartu nittan itxosun, dos de junio, geure attan eunin. Lelengo itxosati orduntxe, attan prakakiñ. Attan ziezko erropak eta attan prakak. Lelengoko itxosati sarita ixantzan, Mantzeonin. “Deun Andoni” gakon ixena; bokazabala, kubiartabaiko bokazabala. Motor txikixe zan; gasoliñaz. Amabi kabaloko motorra eukan. Lau jun giñan: patroï te iru maiñero. Mantzeo bera patroï, Nikolas Arantzamendi (Juanito Arantzamendin-de atte), Iñazio Ikatza (Antxusteikun-de seniri zan), da neu”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Mila bederatziehun eta hogeita hemezortzian hasi nintzen itsasoan, ekainaren bian, gure aitaren egunean. Lehenengo itsasoratzea orduan izan zen, aitaren galtzekin. Aitaren euritarako arropekin eta aitaren galtzekin. Lehenengo itsasoratzean sare txikiekin joan ginen antxoatara “*Mantzeo*”ren txalupan. Txalupak *Deun Andoni* zuen izena; aterperik gabeko *bokazabala* zen; motore txikia zuen gasolinaz: hamabi zaldiko motorra. Lau joan ginen txalupan. “*Mantzeo*” bera lemazain, Nikolas Arantzamendi (Juanito Arantzamendiren-eta aita), Iñazio Ikatza (Antxustegikoen senidea zen), eta neu).

“Ondarrun ze pasatezan baakixu? Gaztetatik zeattik sartzezan itxosun? Ondarrun euazen ordun eun bat motor txikixak, eta beste berrotamabost bat baforak ikazdunak. Da maiñero falti eotezan. Semi troxku baeuan, enbarka barrure ixatezan. Baldiaz ure sikatu-ero... Bultu eukana itxosa. Hilario sartu zan amalau urteaz, bañe, talla txikiku zan-ba. Andres-be altu zan da amar urteaz itxosa; Antonio Mari-be amabiaz. Hilario sartu zan berandua, txikixe zalako. Ordun olatteizan; euazelez txalopa asko, ta jenti falta zalez, barrure segixan. Ni beatzi urteaz, amar ondioik betebaik asi nittan itxosun. Saritako denporan ibartarrak-eta etortezin saritan ibilttea, antxe irabaztezala gexa-ta”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Ondarroan, badakizu zer gertatzen zen? Gaztetatik zergatik sartzen zen itsasoan? Garai hartan Ondarroan ehun motor txiki eta beste berrogeita hamar bapore, ikazdunak, zeuden gutxi gorabehera. Eta arrantzale falta izaten zen. Semea koskor samarra zegoenean derrepente itsasora. Balda hartu eta ura lehortu-edo... Gorputz apur bat zuena, itsasora. Hilario hasi zen hamalau urterekin, baina, txikia zelako. Andres ere handia zen eta itsasora hamar urterekin; Antonio Mari ere hamabirekin. Hilario sartu zen beranduago txikia zelako. Orduan horrela izaten zen; txalupa asko zegoenez, eta jendea falta, berehala txalupara. Ni, bederatzi urte nituela, hamar oraindik bete gabe, hasi nintzen itsasoan. *Saritan* deituriko modalitatean antxoatan aritzen ginenean eibartarrak-eta etortzen ziren itsasoan lan egitera, dirua ondo samar irabazten zelako).

Oso handia, sekulakoa, ikaragarria; neurri guztiak gainditzen dituen (‘‘enorme’’). *Anaxarriba guztik euazen etxin batute. Sartu zan atte etxin, de itxosu beteko endreru ataban* (Neba-arreba guztiak zeuden etxean elkartuta. Sartu zen aita, eta sekulako haserrea sortu zuen). *Karmen eunin itxosu beteko banketi emotzen arrantzale zarrai* (Carmen egunean sekulako bazkaria eman zieten arrantzale zaharrei).

Bermeon gure antzeko berbaz baliatzen dira. ‘‘Itsosúpeteko (itsosúpetekue): oso handia, ikaragarria (itsasoak betekoa). *‘‘Itsosúpeteko kalenturi(e)gaz on nai hiru egunien’’* (Antonio Perez Bilbao, 124).

ITXOZAPU

Itsas zapoa (‘‘rape’’). *Zapu* soilik ere esaten da. Hondoko arraina da. Garbitzen hasi, eta batzuek, ‘‘ehuna’’ moduko beltza izaten dute, eta horregatik itsas zapo beltza deitzen zaio; beste batzuek ez dute izaten ‘‘ehun’’ beltz hori. Beltzak estimazio handiagoa duenez garestiago egiten du. *Itxozapu arrasteruk beti atrapa ixan dabe* (Itsas zapoa arrasteko txalupek beti harrapatu izan dute). *Arrain zopaik ederrena itsozapun buruaz eiñddaku* (Arrain zoparik gozoena itsas zapoaren buruaz egindakoa).

Garai batean estimazio handirik ez omen zuen itsas zapoak, katalanek erosten eta ongi ordaintzen hasi ziren arte. Izan ere, osorik azal eta guzti dagoenean hain da itsusia! *Atzo gabaz itsozapuaz eiñddako katxaladi jan gendun afattan* (Atzo gauez itsas zapoaz eginiko katxaladi jan genuen afaritan).

Itsas zapoa *baltza* eta *zurixe* bereizten dira. *Baltzak* sabel aldean beltza izaten du eta arrantzaleen artean behinik behin estimazio handiagoa du.

ITXURABAIK

- 1.- Ganorarik gabe, modu traketsean (‘‘de mala manera’’). *Atzo-be a, gabeko ordutan, bakar-bakarrik itxurabaik ebillen*. (Atzo ere hura oso berandu, bakar-bakarrik zebilen ganorarik gabe).
- 2.- Ugari (‘‘en abundancia’’). *Aurtengo uran atune itxurabaik atraparabe* (Aurtengo udan hegaluze ugari harrapatu dute).

ITXURABAIKO BÉRBAK

Hitz itsusiak, berba zatarrak (‘‘palabras malsonantes’’). Maldizio eta juramentuka eten gabe ari denegatik esaten da. *Aue zabaldu orduko itxurabaiko berbak esateottuz orrek* (Ahoa zabaldu orduko, hitz itsusiak besterik ez ditu esaten horrek).

ITXURABAIKOTASUNE

Itxuragabekeria (‘‘indecencia’’). Itxuragabekeriak egiten edo esaten duenaren jarrera. *Orrettenara itxurabaikotasune*. (Horrek du itxuragabekeria!).

ITXURABAIKU

Itxuragabea (‘‘indecente’’). *Ikusteo zu zelako gauzak etteottuzen orrek? Itxurabaiko pertsonire ori*. (Ikusten al duzu nolako gauzak egiten dituen horrek? Itxuragabea da hori).

ITXURA BÁTEN

Azaletik, kanpotik, itxuraz (‘‘aparentemente’’). Gehiegi sakondu gabe. *Itxura batén esaleike politto geaturela* (Itxuraz esan liteke hainbestean geratu dela).

ITXURAN

- 1.- Egoki, modu onean (‘‘con buen aspecto’’). *Etxi zarra ta zikiñe euan, bañe, ongun itxuran ipiñirabe* (Etxea zaharra eta zikina zegoen, baina, oraingoan egoki ipini dute).
- 2.- Askok (‘‘mucho’’). *Ori afaxoi itxuran paabikoben* (Afari hori asko ordaindu beharko zuten). *Itxuran kostako zan a etxi barrizti* (Askok kostatuko zen etxe hura berriztatzea).

ITXURAZ

Itxuraz (“aparentemente”). *Itxuraz a biarra ondo eiñdde euan, bañe, etorri zan usaba ta ezkakon asko gusta zelaik euan* (Itxuraz lan hura ondo egin zegoen, baina, etorri zen nagusia eta ez zitzaion asko gustatu nola zegoen).

ITXURAZKU

Ganorazkoa, behar bezalakoa (“de fundamento”). *Bodi inportantire ta itxurazko erropi erosi zeuk-e!* (Maila handiko ezkontza da, eta behar bezalako soinekoa erosi).

ITXURI

1.- Itxura hutsa (“pura apariencia”). *Kopla asko, bañe itxuri besteik eztabill orrek* (Kopla ugari, baina, horrek itxura besterik ez darabil).

2.- Badirudi baietz (“parece que sí”). Eibarren, “*bai itxuria*”. *Portun obrak enbirreidottuez* (Portuan obrak egin behar omen dituzte). Berri hau entzuten duenak, alde zurretik ere informazio hori jasoa badu, *Itxuri!* (Badirudi baietz) erantzungo dio.

3.- *Itxuri atá*. Gauzak taxuz eginez itxura ona eman. Ordea, sarri ironiaz erabiltzen da. *Aurrezku etten a zelako itxuri ata birdaben orrek!* (Aurrezkoa egiten itxura onik ezin du horrek atera).

Edozein egoeratan aurkitzen delarik ere, bakoitzak jokabide jakin bat izango duela adierazteko baliatzen gara lokuzio honetaz; txarrerako nahiz onerako. Alegia “bakoitzak bere itxura” agertzen duela. *Eronoa jutemara-be berak atakorau arek beran itxuri* (Edonora joaten delarik ere, jator erantzungo du hark).

4.- *Itxuri emón*. Itxura eman (“adecentar”). *Gauza andirik ezpozue etten-be, bentzat itxuri emon* (Gauza handirik ez baduzue egiten ere, itxura eman behinik behin).

ITXUROSU

Itxurakoa, jasoa, itxurosoa (“de aspecto aceptable”). Emakumea balitz, *itxurosi*. *On etxi itxurosura, bañe, barrukuk ganorabaiko andi batzuk* (Etxea txukun eta itxurosoa dago, baina, bertan bizi direnak ganorarik gabekoak). Indartu nahi denean, berriz, errepikatu: *itxuroso-itxurosu*. *Arañeun Petra ikusi neban. Itxurosa-itxurosi ezta bera*. (Herenegun Petra ikusi nuen. Ez dago oso itxurosoa).

ÍTZAL

Ilun, triste, goibel (“triste”) *Osaba ta ixiko bixittatea juna. Itzal topattuaz* (Osaba-izebak bisitatzeraz joan naiz. Triste aurkitu ditut).

ITZALA

1.- Tristeza, goibela (“triste”, “lúgubre”). *Len politte euan a, bañe, gaur leku itzala bettanduazta* (Lehen polita zegoen hura; gaur, ordea, leku tristeza iruditu zait).

2.- Berebizikoa, aparta, bikaina, handia (“excelente”). *Partidu itzala jokaturabe Xalak eta Fernando Goñik*. (Partida bikaina jokatu dute Xalak eta Fernando Goñik). *Txalopi itzala ekarrirabe* (Txalupa bikaina ekarri dute).

ITZALIN

Oso ondo, ezin hobeto (“estupendamente”). *Enpate eiñddabe, bañe, gorrixak itzalin jokaturabe* (Parra egin dute, baina, gorriek oso ondo jokatu dute).

ITZALTASUNE

Tristura, goibeltasuna (“tristeza”). *Iñungo miñik-eta, eztaukela esazta, bañe, barruko itzaltasune ezin kendu*. (Inongo minik ez duela sentitzen esan dit, baina, barneko tristura ezin kendu).

ÍUAL

- 1.- Berdin (“igual”, “de la misma forma”). *One-pe iual eiñddau* (Honek ere berdin egin du). Alde batetik garbizaletasunak eta bestetik alfabetatzeak eraginda, honen ordeztu *bardiñ* ere maiz entzungo dugu. Edonola ere, *iual* berbak hedadura zabalagoa du eta izan du. Errepikatuz: *iual-iual* (berdin-berdin). *Bixar-be iual-iual erosikozu* (Bihar ere berdin-berdin erosiko duzu).
- 2.- Agian (“tal vez”, “acaso”). *Iual bai, iual ez* (Agian bai, agian ez). *Zeñetaki ori ba? Iual eueldi ederra engorau te iual ez* (Nork daki hori? Agian eguraldi ona egingo du, eta agian ez).
- 3.- *Iuál dótza*. Berdin da, berdin dio (“es igual”, “da lo mismo”). Subjektua beti hirugarren pertsonan. “Nori” ager daiteke zeinahi pertsonatan: *Iual dozta, iual dotzue, iual dozku. Zuen atzetik jun ala aurretik jun, iual-iual dozku* (Zuen aurretik joan ala atzetik joan, berdin-berdin zaigu).

IUALA

Berdina (“igual”). Indartu nahi dugunean, *iual-iuala*. *Olakoxe ultzi ekarri bizu, bañe, iual-iuala, bestelaik eztozku balixoko* (Horrelakoxe iltzea ekarri behar duzu, baina, berdin-berdina, bestela ez digu balioko).

IXAKERI

Izaera, izateko modua (“character”, “forma de ser”). Pertsonaren izaera, akatsak ezkutatze edo akatsen aitzakiatzat erabiltzen da makina bat bider. *Ze engotzazu ba! Orren ixakeri olakoxire* (Zer egingo diozu ba! Horren izaera horrelakoxea da).

ÍXAN

- 1.- Izan (“ser”). *Afaxe zemat ixán da?* (Afaría zenbat izan da?). *Zeu ixantza diar eiñddabena?* (Zu izan al zara deitu duena?).

Gure aurrekoek oso barneratuta zuten oinarritzko egitura hau: *Ze ixan da?* (Zer entzun da, zer gertatu da?). Testuinguru bakoitzean erantzun desberdina: *Il kanpai ixan da, turrune ixan da, katu ixan da, telefonu ixan da* (azken hau lehen ez baina orain bai) *eta abar*.

- 2.- Ibili, egon, joan (“estar”, “andar”). *Nun ixantza? Barran ixangaz* (Non izan zara? Portuan egon gara). Galdera horren garai hartako erantzunak: *Funtziñoiñ, dotrinan, errosaxutan, konfesaten, mandatutan, ixikonin, amanin, aumanin, barran, elixan, Antiuan, mezatan, plazan, Goikotorrin...*.

IXÁN-BE

Noski, jakina ba, seguru ba, izan ere (“claro”, “efectivamente”). Beste norbaitek diona baieztatze, adostasuna agertze. *Orrenbeste biar eiñdde gero nik usteot erriko gaztai leko bat laga biakuela euran gauzak etteko* (Horrenbeste lan egin ondoren, nik uste dut gazteei leku bat utzi behar zaiela beraien gauzak antolatze). Iritzi edo azalpen horrekin ados dagoenak esango du: *Ixan-be* (Noski).

Aurretik esan denaren zergatia adierazteko ere balio du. *Kanttopeko etxi saldu eiban, ixan-be, a etxi arek ezaban ixetakobir* (*Kanttope* auzoko etxea saldu egin zuen; izan ere etxe hura hark ez zuen ezertarako behar).

IXATEZ

Izatez, berez (“de por sí”, “por naturaleza”). *Orreik andra-gixonok on dala berroi urtetik bixiri amen, bañe, ixatez donostiarratiz* (Senar-emazte horiek duela berrogei urtetik bizi dira hemen, baina, berez donostiarrak dira).

Berba honen kide dotorea Aulestin entzun izan du. “*Ixatez*” esan ordeztu, “*semez*” eta “*alabaz*” erabiltzen dute. Tomasa Urkidi Mamruri-ri (1890ean jaioa) entzun nion: “*Ama guri Nariku zan alabaz*”. *Narea* (*Nari*), Aulestiko auzo bat da. Ondarroan ez du horrelakorik entzun izan.

IXATI

Izatea, funtsa, bizitzako motibazio nagusia. *Beti ebillen a artxibutan Ondarruko datuk-eta kontu zarrak billatzen. Austin Zubikarain ixati oixe ixantzan* (Beti ari zen hura Ondarroako datuak eta kontu zaharrak aurkitzen eta jasotzen. Augustin Zubikarainen funtsa horixe izan zen).

ÍXE

1.- Ia (“casi”). Errepikatuz, *ixe-ixe* (ia-ia). *Ixe-ixe pasa zan pasateku* (Ia-ia gertatu zen ikaragarria). *Makalenan kontra ixe galdu* (Txarrenen kontra ia galdu).

2.- Zerbait (“algo”). Orain, honen ordeztu, *zeoze* erabiltzen da, baina, gure aurrekoek asko erabiltzen zuten *ixe* zentzu honetan. *Ixe pasaten daala?* (Zerbait gertatzen al da?).

Ezezka, beste osagai batzuekin batera: *ixe-bez* (*ixe bere ez*: ezer ere ez). *Gaur arratsalde guztin eztou ixe-be eiñ* (Gaur arratsalde osoan ez dugu ezer egin).

Ironiaz testuinguru jakin batzuetan; ezezko egituraz, baina, baiezko adieraz: *Etxea juten zazenin attak eztotzu ixe engo* (Etxera joaten zarenean aitak ederrak emango dizkizu!).

IXEBEZA

Ezereza, gauza hutsa (“poquita cosa”, “de poca valía”). *Ixeeza* ere esaten da. Gauza erabat hutsala edo baztergarria, huskeria. Gertatu denari garrantzia kentzeko ere balio izaten du. *Ezta gauza andixe ixan! Ixebeza!* (Ez da gauza handia izan! Ezereza). *Ixezattik eztakixu zelan jarrikan!* (Gauza hutsagatik ez dakizu nola jarri den!).

IXEILLIN

Oso larri, azkenetan, hilzorian (“a punto de morir”). *Goiko attitte ixeillin da* (Goiko aitona hilzorian dago). *Antomobillak jo, ta ixeillin erun dabe* (Autoak jo du, eta hilzorian eraman dute).

IXELAKO ZERIPAİK

Inolako zera gabe, agiriko arrazoirik gabe, besterik gabe, bat-batean. *Maxan jarritte euazen bazkaltzen. Sartu zan Arantza ta ixelako zeripaik anaxiai matalazurreku emotzan danen aurrin* (Mahaian eserita zeuden bazkaltzen. Sartu zen Arantza eta inolako arrazoirik gabe, bat-batean zaplaztekoa eman zion nebari denen aurrean).

IXENAK

1.- Pertsonen izenak (“nombres propios de personas”). *Lena jaxobarrixai ixena ipintteko burukomñ andirik ezeben ibillten. Kalentaxure beatu te tokatezan santun ixena. San Antonio eguneku baziñan, Antonio; eta neski Santa Barbara egunin jaxo bazan, Barbare. Ori olatteik ixatezan* (Garai batean jaioberriari izena ipintzeko burukomin handirik ez zuten hartzen. Egutegira begiratu, eta tokatzen zen santuaren izena. Baldin eta San Antonio egunekoa bazinen, Antonio; eta neska Santa Barbara egunean jaio bazen, Barbara. Hori horrela izaten zen).

Badakigu orduan nolako izenak jartzen ziren. Lagin moduan, hona gure inguruko batzuk: *Jospantoni, Emeterio, Gregori, Federiko, Bittori, Urrufiño, Bizit, Benturo, Rosario, Alejandro, Sagrario, Zakariaz, Emeteri, Isaak, Erramona, Felipa, Klara, Faustiñe, Puri, Terese, Kasimira, Damian, Kontxa, Jospa, Felisa, Pruden, Junbaiste, Anbrusi, Eusebi, Juli, Enkarna, Balbiñe, Gregorio, Anuntzi.*

Gure beko Seberin gixona zan Pedro, eta goiko Jose Marin andri Erramona (Gure beheko Seberiren senarra zen Pedro, eta goiko Jose Mariren emaztea Erramona).

Galdetzen zutenean, *Ixena?*, erantzuna azkar ematen genuen: *Ipurdi gixena. Afilleru? Juan Barkilleru.*

2.- *Euskerazko ixenak*. Pertsonen izenak euskaraz (“nombres propios de personas en euskera”). *Sasoi baten euskerazko ixenik ezeben ipintten, elixan-bez da juzgaun-bez* (Garai batean euskarazko izenik ez zuten ipintzen, ez elizan eta ez epaitegian).

Ondarroako parrokiako paperetan 1910eko abuztura arte ez da agertzen euskarazko izenik. Lehenbizikoa gure amari ipini zioten: Miren (Basterretxea Irusta). Aita besoetakoa parrokoarengana joan zen esanez umeari euskarazko izena ipini nahi ziola. Parrokoak, (Don

Ramón Zenarruzabeitia) hori ez zela posible, eta asmo hura burutik kentzeko. Aitapontekoak orduan mehatxua: berak bazekiela hori posible zela eta umea beste parrokia batera, Berriatura, eramango zuela. Mesedez horrelakorik ez egiteko; begiratuko zutela liburuetan ea horretaz zer ipintzen zuen. Nonbait agertzen omen zen “Aita besoetakoak (Bitoriano Zelaia, azpeitiarra) eta ama besoetakoak (Kontxa, Patxi Arrasate *botikaxun ama*) nahi zuten izena ipini beharko zitzaioela umeari”. Horrela, parrokoak amore eman eta “MIREN” izena ezarri zioten. Ondorio interesgarria izan zuen gertaera horrek: aurrerantzean nahi zuten guztientzat ateak zabalik geratu ziren. Gure ama, 1910eko abuztuaren 21ean jaio zen; beraz, hori, egun batzuk geroago gertatuko zen.

Gure anaia gazteena Mikel jaio zenean, 1956an, beraz, Francoren garaia, Don Pedro Arakama zen parrokoa; izatez Zegamakoa. Ondarroan urte mordoa egin arren ondarrutarrez ez zuen inoiz hitz erdi bat ere egin. Aita besoetako eta ama besoetako (Miguel Angel Lazpita eibartarra eta Begoña gure arreba) joan ziren umea hartuta bataiatzera. Ordea, kasualitatez, gure aita ere itsasoan barik etxean zegoen, eta bera ere joan egin zen. Aitak parrokoari, ea ez zen posible euskarazko izena ipintzea. Parrokoak, ezetz debekatuta zegoela. Orduan, gure aitak honela galdetu zion Don Pedrori:

- *Zeñek eztotzu lagaten euskerazko ixena ipintten, obispuk ala Francok?* (Euskarazko izena ipintzen nork ez dizu uzten, gotzainak ala Francok?)
- *Ezin da ipiñi!*
- *Zueik ondioik mezi-be euskeraz emongozue* (Zuek egunen batean meza euskaraz emango duzue)
- *Ori zuk ez dezu ezautuko, eta nik ere ez* (barre txiki maltzur eta zinikoa eginez).

Vatikano II Kontzilioaren aginduz, laster hasi ziren mezak euskaraz ematen. Mikeli gaztelania batuan ipini zioten izena, beste guztioi bezala: Miguel Antonio. Berehala, 1957an agertzen dira berriro euskarazko izenak, baina, bigarren mailan; gaztelaniazkoaren ondoren, eta parentesi artean.

“Ni katekisti nittan, da ezautzen nittun ni ondo bikaxuk, Don Pedro Arakamak. Da ezkontzi pentsa gendunin ba junittan amaz bikaxuana ezkontzako paperan bille. Deixak botateko-ta berana junbizan. Olantxenik beatu, te esaztan ze: “¿Tú querrás que te ponga Edurne en las proclamas, no?”. “Sí. Ese es mi nombre”, esan neutzan. Berak erderaz, neu-pe erderaz. “Pues no te voy a poner Edurne. Te voy a poner Maria Nieves”. “Muy bien. Como es usted el que manda aquí, Maria Nieves”, neuk. Amak albutik: “Bueno, ez asi olako iñuzentekexatan”. Ama-pe baakixu... a bikaxo jaune zan-da. “Ezti iñuzentekexak”, erantzunetzan amai-be. Ondarrun ordun kulpittutik esatezin elixan deixak; Ondarrun Maria Nieves. Bañe, Berrittun, kartzelan eondakuk euazen anaxe bi abarik: Don Juan zan bat, eta besti Don Pedro usteot. Berrittun, Ibaibarriaga ta Solozabal`tar Miren Edurne ipinizten”. (Ibaibarriaga Solozabal Edurne).

(Ni katekista nintzen, eta ezagutzen ninduen ongi parrokoak, Don Pedro Arakamak. Eta ezkontzea erabaki genuenean joan nintzen amarekin parrokoarengana ezkontzako paperen bila. Deiak botatzeko beregana joan behar zen. Horrela goitik behera begiratu eta esan zidan: “¿Tu querrás que te ponga Edurne en las proclamas, no?”. “Sí. Ese es mi nombre”, esan nion. Berak gaztelaniaz, nik ere gaztelaniaz. “Pues no te voy a poner Edurne. Te voy a poner Maria Nieves”. “Muy bien. Como es usted el que manda aquí, Maria Nieves”, nik. Amak aldamenetik: “Bueno, ez hasi horrelako inuzentekerietan”. Amak ere, badakizu... hura parroko jauna zenez. “Ez dira inuzentekeriak”, erantzun nion amari ere. Ondarroan garai hartan pulpitutik esaten ziren deiak; Ondarroan Maria Nieves. Ordea, Berriaturan, kartzelan egondako anaia bi zeuden apaizak: Don Joan zen bata, eta besta Don Pedro, uste dut. Berriaturan, Ibaibarriaga eta Solozabal`tar Miren Edurne). Ikus, *abari, bikaxu* (BIKAXU, 1).

Aipatu, izendatu (“mencionar”). *Beste batzuekin batea maxuk zeu ixentazattu* (Beste batzuekin batera zu aipatu zaitu maisuak). *Ori kontuoi ixenta-be ez eñ!* (Kontu hori ez ezazu aipatu, mesedez).

ÍXEZ

Iaz (“el año pasado”). *Ixez atun asko atrapa gendun; aurten ostea, ixez baño asko-be gitxia* (Iaz hegala ugari harrapatu genuen; aurten berriz, iaz baino askoz ere gutxiago). Ikus, *igez eta igezlenin*.

ÍXI

1.- Ixo (“calla”). Berez, agindua edo aholkua izan daiteke. Guretzat beti zen agindua. Eta aholkua baldin bazen ere, behin baizik ez ziguten esaten; bigarrenetan zartada janda izaten genuen. *Ixi! Elixan ixillik eon birde!* (Ixo! Elizan isilik egon behar da).

2.- Norberak ondoren esan nahi duenari solaskideak arreta jar diezaien esaten da (“término que se utiliza para que el/la interlocutor/a preste atención a lo que uno/a va a decir o proponer”). *Ixi! Neuk ikusituaz ontxe bixak antomobillin sartzen* (Hara! Neuk ikusi ditut oraintxe bertan biak auto batera sartzen). *Ixi! Eztakixu ze entzun doten: Ramon Isabeleaz ezkontzen dala* (Hara, zer entzun dudan! Isabel Ramonekin ezkontzen dela).

IXIKO

Izeba (“tía”). *Ixikok esazta arrañataukezela ta juteko* (Izebak esan dit arrainak dituela eta bila joateko).

Txantxetan honela abesten genion konfiantza handiko izeba bati (izeba Klarari): *Ixiko-mixiko, zuaz ena bixiko* (*Ixiko-mixiko* zurekin ez naiz biziko).

Izeba ezkongabeek (ezkonduak nahikoa lan izaten zuten beraien seme-alabak zaintzen) guri “paga” ematen ziguten, kalean ikustean mukiak kendu ere bai, eta noizean behin gozokiren bat eman.

“*Ixiko eta tia*”. Familia batzuetan izeba guztientzat *tia* erabiltzen zuten, eta beste batzuetan beti *ixiko*. Beste batzuetan ordea, batzuei *ixiko* eta beste batzuei aldiz, *tia*. Kasu gehienetan ilobek, gurasok irakasten zieten moduan erabiltzen zuten, edo izebak berak esaten zien bezala: *Ni ena ixiko, tia baño* (Ni ez naiz *ixiko*, *tia* baizik); edo alderantziz, “*Niri ez esan tia, ixiko baño*” (Niri ez deitu *tia*, *ixiko* baizik). *Tia Leona eta tia Dolos*”, baina, “*Ixiko Miren eta Ixiko Klara*”. Hori zeren arabera? Denok genekien *ixiko* euskaraz zela, aldiz, *tia* gaztelaniatik hartua. Gehienetan, ez beti, abertzaleak zirenek, euskararekiko arreta berezia jartzen zuten; besteek berriz, batzuetan zabarkeriaz, eta besteetan euskararen kontrako jarrera hartuz, horrelako aukera baten aurrean (*ixiko, tia*) nahiago izaten zuten gaztelaniako forma indartzea.

Hala ere, aitortu behar da, gure aurrekoek, aurreko belaunaldiek, *tía* eta *tío* erabiltzen zutela: *Tia Silbestra, tio Andres, tia Anbrusi*.

IXÍL-IXILIK

1.- Isil-isilik (“en absoluto silencio”). Erabateko isiltasuna gordeaz, txintik atera gabe. Errepikapen honen kontrakzioa: *ixixillik. Elixan ixil-ixilik eon birdana baakixue, ezta?* (Elizan isil-isilik egon behar dela badakizue ezta?). Makina bat aldiz errepikatzen ziguten hori, baina, alferrik.

2.- *Ixilik eta ateso*. Isilean, estu eta larri. *Etxe atzin ebillen zeoze osten-ero; ixilik eta ateso* (Etxe atzean ari zen zerbait lapurtzen-edo; isilik, estu eta larri).

IXILLEZKUTUN

Isil-gordeka, isil-gordean (“en secreto”, “a escondidas”). Isilik eta ezkutuan, inork entzun eta ikusi gabe. Legez kanpoko zerbait, edo egin behar ez dena burutzerakoan ibili behar zen horrela. *Ixillezkutun ebillen, baño, atrapa eineban* (Isilik eta ezkutuan zebilen, baina, harrapatu egin nuen). *Ixillezkutin* ere entzun daiteke. Hauen sinonimoa, *ixillezkutuke*.

IXILLIMATUN

Sekretuan, isilka-misilka (“en secreto”). *Arek ezebanai ori maniobrioi etten iñok ikusteik, eta goxin goxa ebillen ixillimatun!* (Hark ez zuen nahi horretan inork ikusterik, eta goizean goiz ari zen isilka-misilka).

IXILLUNI

Isilunea (“momento de silencio”). Isiltasunezko unea. *Berbaru euan eta barrure sartubaik zaiñ eon giñan. Ixilluni sumaendunin, orduntxe sartu giñan* (Berbaroa entzuten zen eta barrura sartu barik zain egon ginen. Isilunea sumatu genuenean, orduantxe sartu ginen).

IXITTUN

Itotzeko zorian (“a punto de ahogar”). *Umi ureta jausi zan da ixittun ataben* (Umea uretara erori zen eta itotzeko zorian atera zuten). Hau gertaera erreala izan daiteke. Ordea, metaforikoki ere maiz erabiltzen dugu. *Antiure aringaingan jun giñan da ixittun alla giñan* (Antiguara korrika joan ginen eta ito beharrean iritsi ginen).

IXKIRERU

Salabardoa (“salabardo”, “redeño”). Izkirak harrapatzeko neska-mutikoez erabili izan duten salabardo txikia. Ondarroan *salabardu* eta *erreñetik* aparte, *ixkireru* dago. Ordea azken hau neska-mutikoen hiztegiko berba da. *Osaba Jonek ixkereru ekarrizku te atxetagus ia kaamarro batzuk eta ixkirak atrapateouzen* (Osaba Jonek salabardo txikia ekarri digu, eta harkaitzetara goaz ea karramarro batzuk eta izkirak harrapatzen ditugun).

IXKIRI

1.- *Izkira* (“camarón”, “quisquilla”). Bakarra harrapatu daiteke, eta jan ere bai, baina, oso txikiak direnez, pluralean maizago erabiltzea tokatzen zaigu. *Izkira batzuk jaten eonga Maiñelan* (Izkirak jaten jardun dugu *Mariñela* tabernan).

2.- *Ixkiratan*. Izkiratan, izkirak harrapatzen (“tratando de coger quisquillas”). *Ixkiratan gebizela olatuk atrapa ta busti eiñga* (Izkiratan ari ginela, olatuak harrapatu eta busti egin gara). *Mari beian euanin ibiltten giñan ixkiratan* (Marea behean zegoenean aritzen ginen izkiratan).

Horretarako tresna: salabardoa. Ondarroan salabardoa, tresna handiari esaten diogu; txikiari (izkirak harrapatzekoari) aldiz, *erreñe* (salabardo txikia) edo *ixkireru*.

3.- *Ixkiratako prakak*. Barrena txorkatila baino gorago duten galtzak; luzeran txikiegiak (“pantalones a la pesca”). Izkirak harrapatzera joateko neurriak galtzak. *Ixkiratako prakak beste batei ikusteko-be ezkatzazen gustaten, da neutzako gitxia* (*Ixkiratako prakak* beste bati ikusteko ere ez zitzaizkidan gustatzen, eta niretzat are gutxiago).

Zer gertatzen da? Izkirak harrapatzeko galtza barrenak jaso behar izaten dira. Horrela, oinak busti arren, galtzak lehor. Hortik, *ixkiratako prakak*.

Garai batzuetan modan egon izan dira neurri horretako galtzak. *Ixkiratako prakak* jantzita gizonezko jakin batzuk ibiltzen ziren. *Tipo alu orrettetauke, ixkiratako prakakiñ* (Horrek du itxura traketsa galtza xelebre horiekin).

4.- “*Ixkiri*” familiako partaideei izenaren ondoren ezartzen zaien goitizena: Anjel “*Ixkiri*”. Eta bakoitzari *Ixkirineku* ere esaten zaio: Anjel *Ixkirineku*. Ordea, koadrila bakoitzak edo testu inguru desberdinetan “*Ixkiri*” esan eta jakiten da norengatik ari garen. *Ixkiri zeure preuntin ebillen* (“*Ixkiri*” zutaz galdezka ari zen).

ÍXKU

Idiskoa (“novillo”). Txekor arra, zezen gaztea. Guk horrelako bereizketarik ez dugu, ezta gutxiagorik ere. Guretzat denak dira *ganaruk* (ganaduak). Ordea, berba honetaz (*ixku*) konparaketetarako baliatzen gara. Gizonezko gazte indartsua ikustean konparatzen da

idiskoarekin. *Atzo arratsaldin etorri zan ona mutill bat. Ixku lakoxe mutille* (Atzo arratsaldean etorri zen hona mutil bat. Idiskoaren antzeko mutila!).

ÍXO

Eho (“moler”). *Sasoi baten etxin kafi bakarrik ixótezan; eta bera-be sarri ez* (Garai batean etxean kafea baizik ez zen ehotzen; eta hura ere maiz ez).

Lehen, kafe alea erosten zen (sarri ez) eta etxeetan izaten zen errota txikian ehotzen zen, eskuz, noski. Geroago agertu ziren errota elektrikoak. Orain ehotakoa gehiago erosten da. *Kafi etxin ixótezan* (Kafea etxean ehotzen zen).

IXURDI

1.- Izurdea (“delfín”, “tonino”). *Guk liorretik ixurda asko ezkenduzen ikusten bañe, arrantzalik esateben itxoso guzti ixurdaz beteta euala* (Guk lehorretik ez genuen izurde asko ikusten baina, arrantzaleek esaten zuten itsaso guztia izurdez josita zegoela).

Berba elkartu honen jatorria aski argia da: itsas–urde (itsasoko urdea). Basurde bezala: basoko urdea. Gure aitak guk baino hobeto zekien izurdea ugaztuna zela. Egun baten esan genion izurdea ez zela “arraina”. Harrituta honela erantzun zigun galdera bat eginez: *“Itxosun dazen guztik ezti arrañakela?”* (Itsasoan bizi diren guztiak ez al dira ba arrainak?).

Kontatzen ziguten izurdeek arraina (antxoa, sardina, berdela eta abar) hondotik azalera ateratzen zutela; horregatik antzina, antxoatan, izurdeen atzetik ibiltzen omen ziren. Izurdea non, beraiek harrapatu nahi zuten arraina han izaten baitzuten. Izurdeek, *lantzoi banari* (botakarra multzoa, sarda) bildu eta azalera ateratzen saiatzen zirenean arrantzaleek honela esaten zuten: *ixurdak lantzoi jotendaz*.

***“Ordun denporan ixurdi atrapati euan galazota. Ordun itxosa urtendakun ixurdi topabizan. Ixurdai segike-segike ibilltten giñan, ze bera zan antxobi atatebana ondutik. Pentxaxu zelako maniobri etteben! Ixurdak iual sumateben antxobi ondun euana. Astezin salto eñ dde buruz bera dzangaraka. Batzuk olaik astezinin, aiba koño!, inguruko ixurda guztik urreatzezin. Onill baten atateben gorrixe. Gu aetten zaiñ. Dzanga bata eta dzanga bestik. “Lastexanbirdau; listo gero!”. Prepaata. Ze etxari enbirrixatezan... euzkixe an baeuan, euzkixan barrune ez, bestea; ze arrañak korriuteban euzkixai popi emonda. Orduko treñak txikixak zilez justo-justo kalkula biendun. “Listo gero, listo gero! An dakarre”. Antxobi goran-goran botaten astezin. Orduntxe enbizan etxari. Oixe zan gauzi: antxobi atrapateko ixurdi bizan. Ixurdik atabiban antxobi. Klaro treña-pe zin txikixauak, eta bato-batun euan arrañe atrapabizan. Da ixurdak olgetako gou eukenin, dingi-danga astezin, de gu martxa guztin, dana emonda aetten atzetik. “Atakorabe, atakorabe!”. Alako baten, ze kontu-te, ordu betin iual segike-segike, ikaz guztik erre, da punp eta punp geatzezin de lo. “Ixurdak lotandaz!”. Ixurdak bizin ordun, bañe frakasu zan. Ixurdaik ezpalitt eon-be antxobi engozan azaldu berak nai dabenin. Antxobi ixurdabai-pe azalduko zan bañe zabalaua. Ixurdak ostea etteben bato-batun ata. Antxobi berez-be azalduko zan, da berak erakutsikoban treñak andixauak bizile. Pentsa zelaik etten gentzen segi ixurdai! Matzaku gañea jun... baakixu nun dan Matzaku, ortxe Bermioko parin. Astezin Frantzín barrune, ta ixe San Juan de Luzearte segi tte segi, segi tte segi, tte alako baten, punp eta punp geatzezin de kittu; antxobaik atabaik. Ixurdak arrak eta emik euazen-ba! Da emiai segike, txorta. Da emiai segike ebizenin-be, manddubi atatearuzelakun. Neskatan ebizela pentsaten gendunin geu-pe esaten gendun: “Neskatan dabiz orreik, alakoxi”. Da iual ibilli-be. Sarritan azarta. Bañe segi enbir aettei; aetteik ezin galdubir. “Ixurdaik galdubaik gero!”. Okerreta danak”.* (Arrizabalaga Badiola Antonio).**

(Garai hartan izurdea harrapatzea debekatuta zegoen. Orduan, itsasora irtendakoan izurdea aurkitu behar zen. Izurdeen atzetik aritzen ginen. Izan ere izurdea zen antxoa hondotik ateratzen zuena. Pentsa nolako maniobrak egiten zituzten izurdeek! Sumatzen zuten antxoa hondoan

zegoela. Hasten ziren, gora salto eta murgil eginez. Batzuk horrela hasten zirenean, *aiba koño!* inguruko izurde guztiak hurbiltzen ziren. Bildu-bilduan, pilota bat bezala ateratzen zuten azalera antxoa multzo ikaragarria. Gu horren zain egoten ginen. Murgil batak eta murgil bestek. “Laster izan behar du. Argi, argi!”. Gu prest. Izan ere, sarea bota behar izaten zen... eguzkia han bazegoen, eguzkiaren alderantz barik, beste aldera; izan ere, arraina eguzkiari atzea emanda joaten da martxan. Garai hartako sareak txikiak zirenez justu-justu kalkulatu behar izaten genuen. “Argi, mutilak, erne! Han dakarte”. Antxoa gorantz botatzen hasten ziren. Orduan bota behar zen sarea. Horixe zen kontua: antxoa harrapatzeko izurdea behar. Izurdeak atera behar zuen antxoa. Jakina, sareak ere txikiagoak ziren, eta multzo batean bilduta zegoen arraina harrapatu behar zen. Eta izurdeak jolaserako gogoa zutenean, dingi-danga hasten ziren, eta gu abiadura guztian, dena emanda, beraien atzetik. “Aterako dute, aterako dute!” Halako batean, zer da kontua eta, ordu bete osoan beraiei segika-segika, ikatz guztiak erretzen, eta *punp eta punp* egiten zuten, eta lo. “Izurdeak lo daude!”. Izurdeak behar ziren orduan, baina, porrota zen. Izan ere, izurderik egon ez balitz ere antxoa egingo zen azaldu, berak nahi zuenean. Antxoa, izurderik gabe ere azalduko zen, baina oso zabaldua. Izurdeek berriz, egiten zuten bildu-bilduan atera. Antxoa berez ere azalduko zen eta berak erakutsiko zuen sare handiagoak behar zirela. Pentsa nola egiten genien segi izurdeei! Matxixako gainera joan... badakizu non dagoen Matxixako, hortxe Bermeo parean. Frantzia alderantz hasten ziren, eta ia Donibane-Lohizuneraino beraien atzetik etengabe; halako batean *punp eta punp*, geratzen ziren eta kito; antxoarik ez zuten ateratzen. Noski, izurdeak arrak eta emeak zeuden. Eta batzuetan emeen atzetik txortara. Eta eme-gose zebiltzanean ere pentsatzen genuen txontxorroa ateratzera zihoazela. Neskatan zebiltzala pentsatzen genuenean, guk ere esaten genuen: “Uste dut horiek neskatan dabiltzala”. Eta batzuetan, agian, ibili ere bai. Sarritan asmatu. Baina, haiei segi egin behar; izurdeak ez ziren galdu behar. “Izurderik galdu gabe gero!”. Ez genbiltzan zuzen).

Arrantzaleek, bai orain eta bai orduan, izurdea harrapatzen zuten txalupan jateko.

“Ixurdi etorten da ba olaik... bueno beran txandak eukitteottu are-pe. Ixurdi eotezan ordun itxosu betin. Ixurdak etortezin koastea. Etortezin, arpoiaz jo ta dzazt, eta enbarka; prepaa ta jan. Ipiñi izeitte ta bal-baltz ettezan. Ixurdi atrapatezan, da odoltsu ixaten dalez, jateko morun txikittutakun, ettezan artu baldan ure eta antxe sartu, axe odola kentzea; odol guzti kendu etteakon, da zurittu ettezan. Bañe okerreta gebizen danok. Jaten gendun, de mundu guzti beruzkotan. Gero, eztai zeattik asi giñan, euan morun, odolik atabaik, jaten, da akabo. Orduntxe amattuzin beruzko guztik”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Izurdea etortzen da, ba horrela... bueno bere txandak izaten ditu hark ere. Garai hartan izurdea itsasoa betean egoten zen. Izurdeak txaluparen aurreko aldera etortzen ziren. Jartzen ziren aurreko aldean, arpoia sartzen genion eta gora; prestatu eta jan. Zintzilikatuta ipintzen genuen eta erabat belztu egiten zen. Izurdea harrapatzen zen, eta oso odoltsua izaten denez, jateko moduan txikitutakoan, balde batean ura hartzen zen, eta hantxe sartu, bere odola kentzera; odol guztia kentzen zitzaion, eta zuri-zuri egiten zen. Ordea, oker genbiltzan denok. Jaten genuen eta denok beherakoak jota. Gero, ez dakit zergatik, hasi ginen, zetorren bezala, odolik kendu gabe, jaten, eta akabo. Orduantxe bukatu ziren beherako guztiak).

Hona izurdea prestatzeko errezeta bat gure aitak idatzitakoa. Beste bi ere bazituen.

“Ixurdiaz “gisau” amar lagunentzat: Kilo bi ixurda eta kilo bi tterdi patata. Atrapatakun tripi irai tte garbittu ondo. Naibozu urrengo egunearte-be euki. Tatotu, gatz airi emon, beakatz txikittu te tatuai eiñ. Tartera andi baten kipula andi bat txikittute ipiñi orixotan. Orixu berotzen asittakun, bota ixurdi; kollariaz lantzin-lantzin eraiñ. Bixkat biuntzea sumatakun, bota patatak. Patatak egosteko lain ur ipiñi. Ardau zuririk ezan eoten barrun eta baltza botaten geuntzan. Koziñeruk ezebalez eukitten ez pixoik eta ez erlojoik (erloju patroik), gitxi bat gorabera eiñ dde kittu. Patatak biundutakun jan”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Izurdeaz gisatua hamar lagunentzat: Bi kilo izurde eta bi kilo eta erdi patata. Harrapatutakoan sabela ireki eta ondo garbitu. Nahi izanez gero biharamunera arte eduki. Zatitu, gatz airea eman,

baratxuria txikitu eta izurdeari egin. Tartera handi batean tipula handi bat txikituta ipini oliotan. Olio berotzen hastean, izurdea ipini; koilara batez noizbehinka eragin. Apur bat biguntzen hasten denean patatak bota. Patatak egosteko adina ur ipini. Ardo zuririk ez zen egoten txalupan eta beltza botatzen genion. Sukaldariak ordularirik (ordularia patroiak) eta pisurik izaten ez zuenez, gutxi gorabehera egin eta kito. Patatak bigundutakoan jan).

Amarekin zebilen izurde kumea harrapatu eta amak bide luzean jarraitzen omen zieten intzirika negarrez. Aitak kontatzen zigun, gertaera hori behin baino gehiagotan bizi izan zuela.

Kirmen Uribek bere aitaren eta osabaren kontakizuna dakar “Portukoplak” (54) liburuan:

“Izurde amak kumearekin batera egiten du igerian. Bada arrantzaleek biak ala biak ehizatzen zituzten ontziaren brankara igerian egitera etortzen zirela profitatuz. Zein hil lehendabizi, baina, ama ala kumea? Horra galdera.

Ama hiltzen zuten lehenago, ama hilda kumea haren ondoan geratzen baitzen, nora jo ez zekiela. Baina, kumea aurretik hilez gero, izurde ama intzirika hasten zen, negar batean, gutariko bat balitz bezala, eta marinelek ezin izaten zuten jasan haren auhena”.

Gure alabak eta bere lehengusinak (Igoa eta Miren) negarra franko egin zuten, ganaduaren gibela zelakoan izurdearen okela jan ostean egia borobila aitortu genienean. Negar ez bakarrik, gurekin biziki haserretu ere bai.

2.- *Ixurdak brontaraka*. Izurdeak saltoka, urari kolpeak emanez eta antxo gorantz botatzen. Izurdeek hartzen duten jokabide horri deitzen zaio *brontaraka*.

“Ixurdak saltoka ta buztanaz ure jotzen asten dizenin, orduntxe esaten da brontaraka. Orire manddubi ataten asten dizenin. Manddubi eziñ atataabizenin, lelengo buztanaz brontari, eta gero danba atziaz. Orire brontaraka, aurriaz da atziaz, bixakiñ; arek jo etten dau arrañe. Arrañe eziñ atata dabil lelako ixaten da ori. Arraiñ asko bara ta ixurdak gitxi, gatx ixateakue manddubi atati. Ixurda asko eonbire a arraiñ guzti mobiuteko. Brontaraka orixera”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Izurdeak saltoka eta buztanaz ura jotzen hasten direnean, orduan esaten da *brontaraka*. Hori gertatzen da txontxorroa ateratzen hasten direnean. Txontxorroa atera ezinik ari direnean, lehenik buztanaz *brontari*, eta gero atzeaz kolpea. Hori da *brontari*, aurreko aldeaz eta atzeko aldeaz, biekina; hark arraina jo egiten du. Arraina atera ezinik diharduelako izaten da hori. Arrain asko badago eta izurdeak gutxi, zail egiten zaie txontxorroa ateratzea. Izurde ugari behar da arrain multzo handi hura mugitzeko. *Brontaraka* horixe da).

IZARI

Izara, maindirea (“sábana”). *Izara garbixak ipiñizuz?* (Izara garbiak ipini al dituzu?). *Eurixe asirau, te balkoiñddazen izarak sartuxuz* (Eurika hasi du, eta balkoian zintzilik dauden izarak sar itzazu barrura).

Singularrean baino pluralean esaten da sarriago, bai orain eta bai lehen, ohe bakoitzean bi izaten baitira. Beti zuriak; ez orain bezala, *kolorin-koloriñak* (kolore guztietakoak). Egia esan izena zeukaten “zuriak” (*izara zurixak*), zuri-zuriak garbitu berritan egoten zirelako. Izena “zuriak”, baina egon, apur bat ilunagoak. Garbitu eta balkoian lehertzeko zintzilikatzen zirenean izaten zuten kolore ikusgarria!

Noski, beste leku guztietan legez, gure herrian ere, ohean, *azpiko izari* eta *gañeko izari* izaten genituen. *Guk iru anaxok, Andonik, Jonek eta neuk, etten gendun lo oi baten, eta gure oian azpiko izari, gañeku baño zikiñaua eotezan* (Guk, hiru anaiok, Andonik, Jonek eta nik, egiten genuen lo ohe berean, eta gure ohean azpiko izara gainekoa baino zikinagoa egoten zen).

"Guk izarak beti ezautu ixandouz etxin; oian izarak. Gupai bañe, Faustino Tenplenin ez, Kalandixan. Hipoliton attittak-eta Kalandixan bixi zinak, Mai Batistak-eta areik, ezeben sekule usa izaraik. Izaraik ezeben usaten areik. Lastamarragi. Lastamarragi beste batzu-pe usateben bañe izariaz. Areik lastamarragi, bañe, izaraik pentsa-bez. Da aren moure beste asko-peiz Kalandixan". (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Guk maindireak beti ezagutu izan ditugu etxean; ohean izarak. Guk bai, baina, Faustino "Tenple"ren etxean ez, Kale Handian. Hipolitoren aitonak-eta Kale Handian bizi zirenek, Mari Batistak-eta haiek, ez zuten inoiz erabili maindirerik. Haiek ez zuten izararik usatzen. Lastamarrega. Lastamarrega beste batzuek ere erabiltzen zuten baina izararekin. Haiek berriz lastamarrega, ordea, izararik pentsatu ere ez. Eta haiek bezala beste askok ere ez Kale Handian).

IZARRA

Izarra ("estrella"). *Gabaz izarratu euanin, sarri ez bañe lantzin beñ beatzen gendun zerure, ta an ikusten genduzen izarrak, txikixauak eta andixauak* (Gauetz, oskarbi zegoenean, maiz ez baina, noizbehinka begiratzen genuen zerura, eta han ikusten genituen izarrak, txikiagoak eta handiagoak).

Asko direnez ia beti pluralean. Urtean zehar ez genuen maiz begiratzen zerura izarrak ikusteko, baina, bai Errege Egunaren bezperan. Oskarbi bazegoen, behintzat, gora begiratu eta berehala aurkitzen genituen hiru izar elkarren ondoan. Arazoa konponduta zegoen! Haiek ziren hiru erregeak. Bagenekien gauza handirik ez zigutela ekarriko, baina, ilusioa ez zitzaigun falta. *Akilla parin euazen iru izar, iru erregik* (Akilla mendi parean zeuden hiru izar, hiru erregeak). Besterik ez genuen behar; pozik! Beste urte sasoieta ere hiru izar haiek han egongo ziren elkarren ondoan, baina, begiratu eta ikusten bagenituen ere ez genuen uste haiek erregeak zirenik.

IZARRATU

Oskarbi ("cielo raso", "estrellado"). *Izartsu* (izartsua) sinonimoa ere erabiltzen dugu. *Neun izarratu eoten danin, gexenetan otz andixe etten dau* (Neguan oskarbi dagoenean, sarri hotz handia egiten du). *Gaur-be izarratura ta izotza makala eztau botako* (Gaur ere oskarbi dago, eta a zelako izotza bota behar duen!).

IZEÍ

Eskegi, eseki, zintzilikatu ("colgar"). Gurean *izei* (eskegi) batez ere *trastik* (arropak) egiten ziren lehor zitezen. *Ejuenioneko karnaseixan txoixuk eta odolostik euazen izeitte* (Eujenioren harategian txorizoak eta odolkiak zeuden eskegita).

Txorizoak eta urdaiazpikoak zintzilik ez zen ikusten, ez gurean eta ez inguruetan ere. Bakailaoren bat edo kolaioaren bat agin bai, neguan.

Francoren diktadura garaian, egun jakin batzuetan, frankistek, besteak beste "Liberación de Ondárroa" ospatzen zutenean, egun seinالاتu horietan bandera espainolak zintzilikatzen zituzten balkoietan: *makallauk izeitte, kolaxuk izeitte. Balkoi jakiñetan eotenzin makallauk izeitte* (Balkoi jakinetan egoten ziren "bakailaoak", hots, bandera espainolak, eskegita).

IZERDI FLOTÍN

Izerditan blai, izerdiz busti-busti eginda ("sudando como un/a condenado/a"). *Axe aldaz guzti ariñgaingan eiñddou, te izerdi flotín allaga* (Aldapa hura guztia korrika igo dugu, eta izerditan blai heldu gara).

Honen sinonimoak: *izerdi lamatan, izerdi lapatan, izerdi patsetan. Pentsa, aretauken totueriaz aldatzin gora! Izerdi patsetan etorren* (Pentsa, hark duen lodieraz aldapan gora! Izerdi patsetan zetorren).

IZERDI LIKIÑE

Izerdi likina ("sudor viscoso"). Larru azalean itsasten den izerdia. *Kalenturiaz eonittanin eukitteneban izerdi likiñe* (Sukarraz egon nintzenean izaten nuen izerdi likina). *Arek esaztanaz izerdi likiña-pe urtezta* (Hark esan didanak izerdi likina aterarazi dit).

IZORRA

Izorratu (“fastidiar”). Ez da hau gure artean maiz entzuten den berba arrunta. Honen ordez baditugu sarriago erabiltzen ditugunak: *fastiixa, jodiu*. Hauek hedadura handia hartu dute gure artean. *Izorra* hitza, entzutekotan, pertsona nagusien ahotan. *Aluk alakuk ederto emozta popatik, bañe neuk izorrakot bera-be* (Aluak halakoak sartu dit ziri ederra, baina, izorratuko dut nik ederki). *Nai dabena izorrakorau bañe ni ez* (Nahi duena izorratuko du, baina, ez ni).

IZTERRA

Izterra (“muslo”). Belaunaren eta enborraren arteko gorputz-atala. *Kalin inok ez zittuzen eruten izterrak bistan. Andrazkuk, zarrak eta gaztik danak ibilttezin gonakiñ, eta gonak belaunetik berutz. Gixonak praka luzikiñ, eta mutillak, amalau urte arte praka motzakiñ, bañe, belaunea artekuk. Izter guztik eotezin tapata. Bistan iño-pe. Uran ostea, plaxan, gixonezkuk izter zati bat bistan, eta andrazkuk izter osu; izter bixak, klaro* (Kalean inork ez zituen eramaten izterrak agerian. Emakumeak, zahar eta gazte, denak ibiltzen ziren gonekin, eta gonak belaunetik behera. Gizonak galtza luzeekin, eta mutilak, hamalau urte bitartean galtza motzekin, baina, belaunerainokoak. Izter guztiak egoten ziren estalita. Agerian inork ere ez. Udan berriz, hondartzan, gixonezkoek izter zati bat agerian, eta emakumeek izter osoa; bueno, izter biak, noski). *Neskak soka saltoa astezinin orduntxe erakutsikoban batenbatek izterra, bañe, gexenak salto eñeran beti eusteotzen eskukiñ gonai izterrak ondo tapateko. Gu, sarri ez, bañe tarteka beire eoten giñan, batzuk abillazin-de, da orduntxe ikusikoendun izterren bat. Beangañin jarritte euazenin, pongolan ebizenin-ero, ordun-be batenbatei ikusiko geuntzan izterra* (Neskak soka saltoan hasten zirenean, orduantxe erakutsiko zuen norbaitek izterra, ordea, gehienek salto egitean beti eusten zioten eskuekin gonari izterrak ongi estali nahiz. Gu, sarri ez, baina, batzuetan begira egoten gintzaizkien, batzuk trebeak baitziren, eta orduan ikusiko genuen izterren bat. Zoruan eserita zeudenean, tortoloxetan ari zirenean-edo, orduan ere norbaiti ikusiko genion izterra). *Neskiai izterra ikusti ezan pekatu, bañe, ixex-ixe. Dana dala, neskan batei bietzak ero ukandu ikusti baño naxa izterra ikusti. Uran plaxan izterrak ikustik ezeukan emozioi andirik. Asuntu zan erakutsi nai ezebena ikusti* (Neskari izterra ikustea ez zen bekatu, baina, ia-ia. Dena den, neskaren bati behatzak edo ukalondoa ikustea baino nahiago genuen izterra ikusi. Udan hondartzan izterrak ikusteak ez zeukan emozio handirik. Helburua zen, erakutsi nahi ez zutena ikustea).

Arrainek ez dute izterrik, oilaskoek, ordea, bai. Hala ere, guk oilasko izterrari “*ollun pati*” deitu izan diogu. Ikus, *ollu* (OLLU, 1), eta *ollún patí* (OLLU, 2). Pertsonarena berriz, *izterra*. *Beatu onek umionek zelako izter ederratakazen* (Begira ume honek nolako izter ederrak dituen).

IZUKIÑE

Izokina (“salmón”). Gorputz zorrotza eta mutur luzanga duen arraina. Itsasoan bizi eta ugaltzera ibaian gora joaten dena. *Nik pentsateneban izukiñe, amen bentzat, sekule eztala atrapa ixan itxosun; bañe, oker nebillen* (Nik uste nuen izokina, hemen behinik behin, sekula santan ez dela itsasoan harrapatu izan; ordea, oker nenbilen).

“Izukiñak bakarrak atrapatezin bolintxin ibiltten giñanin. Atrapatezin treñaz atxin ondun gebizenin. Jenealin ortxe Saustanen-da, Endaiñ-dde. Salmoi-be esateakon, bañe izukiñe-be bai”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Izokinak bakarrak harrapatzen ziren hortxe hurbil sardinatan jarduten genuenean. Harrapatzen ziren sardinatako sarearekin kostatik hurbil, bazterrean, aritzen ginenean. Gehienetan, *Saustan* eta *Endai* deituriko kaletan. *Salmoi* ere esaten genion baina, *izukiñe* ere bai).

IZURRE

Izurra (“frunce”, “pliege”). Josi, emakumeek egiten zuten, beraz, hauen hiztegi pribatuko hitza zela esan daiteke. *Izurte, eta olako berbak andrazkunak ixatezin* (*Izurte*, eta antzeko hitzak emakumeenak izaten ziren).

Gixonezkoek ez zuten aukerarik ez hau eta ez beste horrelako berbarik erabiltzeko.

